

Univerzita Karlova v Praze

Filozofická fakulta

Ústav jižní a centrální Asie

Bakalářská práce

Bc. Zuzana Hrnčířová

Dějiny obchodu s indonéským kořením
History of Indonesian Spice Trade

Praha 2015

Vedoucí práce: Mgr. Ondřej Pokorný, Ph.D.

Poděkování vedoucímu práce

Chtěla bych velmi poděkovat vedoucímu mé práce, kterým byl Mgr. Ondřej Pokorný, Ph.D. A to především za jeho ochotu, pomoc a cenné rady při tvorbě bakalářské práce. V neposlední řadě také za trpělivost, s kterou se čtení i připomínkám k textu věnoval.

Můj vděk patří též původní vedoucí práce, PhDr. Mgr. Michaele Budiman, Ph.D., za počáteční konzultace a směřování správným směrem při procesu tvorby.

Prohlašuji, že jsem tuto bakalářskou práci vypracovala samostatně a výhradně s použitím citovaných pramenů, literatury a dalších odborných zdrojů a že práce nebyla využita v rámci jiného vysokoškolského studia či k získání jiného nebo stejného titulu.

V Praze, dne 7. prosince 2014

.....
Zuzana Hrnčířová

Abstrakt

Cílem bakalářské práce je shrnout všechny důležité události v historii obchodu s indonéským kořením vedeným Evropany. V úvodu práce se nachází geografické vymezení, stejně jako obecný popis jednotlivých druhů koření vyvážených z Indonésie. Následuje hlavní část práce věnující se historii obchodu s touto komoditou, od raných portugalských obchodních kontaktů až po holandský zlatý věk obchodu s kořením. Těžištěm jsou pak Holanďané, kteří následně v obchodování zaujímali vůdčí roli. Závěr práce shrnuje důvody poklesu poptávky po koření v 19. století a uzavírá tak období prosperity a profitu z prodeje tohoto obchodního artiklu.

Klíčová slova

Indonésie

koření

zámořské plavby

Moluky

muškátový oříšek

hřebíček

Abstract

The aim of this work is to summarize all the important points in the history of Indonesian spice trade led by Europeans. In the introduction is geographical definition, as well as a general description of the various kinds of spices exported from Indonesia. Following a major part devoted to the history of the trade with this commodity, from early Portuguese business contacts to the Dutch Golden Age spice trade. Then the focus are the Dutch, who consequently held a leadership role in trading. The conclusion of the work summarizes the reasons of the decline in demand for spices in the 19th century and thus concludes the period of prosperity and profit from the sale of this trading article.

Keywords

Indonesia

spices

overseas trips

Moluccas

nutmeg

clove

Obsah

Úvod.....	7
1 Geografické vymezení regionu – Ostrovy koření.....	9
1.1 Ostrovy koření.....	9
1.1.1 Bandské ostrovy.....	12
1.1.2 Ternate	12
1.1.3 Tidore.....	12
1.1.4 Halmahera.....	13
1.1.5 Seram.....	13
1.1.6 Obi.....	14
1.1.7 Buru.....	14
1.1.8 Bacan.....	14
2 Indonéské koření.....	15
2.1 Muškátovník vonný (<i>Myristica fragrans</i>).....	16
2.2 Hřebíčkovce vonný (<i>Syzygium aromaticum</i>)	18
2.3 Pepřovník (<i>Piper</i>)	20
2.4 Skořicovník (<i>Cinnamomum</i>).....	22
2.5 Zázvorovitá čeleď.....	24
2.5.1 Zázvor pravý (<i>Zingiber officinale</i>).....	24
2.5.2 Kurkuma dlouhá (<i>Curcuma longa</i>)	25
2.5.3 Galgán velký (<i>Alpinia galanga</i>).....	25
3 Historie obchodu s indonéským kořením.....	27
3.1 Evropa a koření před počátkem evropských zámořských výprav.....	27
3.2 První portugalské námořní výpravy za kořením.....	32
3.3 Pronikání Španělska do obchodu s kořením.....	36
3.4 Založení Východoindické společnosti a vstup Holandska do obchodu s kořením.....	40
3.5 Holandská přítomnost v Indonésii po založení Východoindické společnosti.....	46
3.6 Anglie a její role v obchodu s indonéským kořením.....	54
3.7 Konec zlaté éry obchodu s kořením.....	57
3.8 Zánik VOC	59
Závěr.....	61
Seznam použité literatury.....	62
Přílohy.....	67

Úvod

Bakalářská práce s názvem „Dějiny obchodu s indonéským kořením“ si klade za cíl popsat jednotlivé vývojové fáze obchodování s touto komoditou v Indonésii. Hlavní těžiště textu je pak věnováno Holandsku, které jako jediné z evropských mocností stálo u zrodu zlaté éry obchodu, stejně jako u jejího konce v důsledku postupného úpadku atraktivity koření v očích evropských spotřebitelů.

Úvod práce tvoří stručný přehled geografie regionu včetně vymezení a popisu těch indonéských ostrovů, na kterých se koření pěstovalo. Následuje celek zasvěcený jednotlivým druhům koření specifickým pro Indonésii, jako je především hřebíček a muškátový květ spolu s muškátovým oříškem. Předmětem obchodování však vždy byl i pepř, skořice nebo zástupci zázvorovité čeledi. Jim je v práci také věnována pozornost.

Tělo textu tvoří kapitoly věnující se evropským mocnostem, které se zapojily do výprav za kořením. Nejdříve to byli portugalští námořníci, kteří jako první dopluli až k Molukám. Překonali tak strach z toho, zda jde vůbec možné do bájemi opředené domoviny koření doplout. Po Portugalcích následují Španělé, kteří však z dějinného hlediska nesehráli v regionu příliš velkou roli. Chybět samozřejmě nemohou ani již zmiňovaní Holanďané a nakonec Angličané. Ti jako první založili vlastní Východoindickou společnost za účelem financování cest do zemí Orientu. Nikdy však v oblasti obchodu s indonéským kořením nesehrála tak velkou roli, jako ta holandská, vzniknuvší jen o dva roky později.

Závěr bakalářské práce se věnuje důvodům poklesu poptávky po exotickém koření na evropském kontinentu, stejně jako líčí zánik holandské Východoindické společnosti neschopné z dovozu této komodity nadále profitovat.

Důvodem, proč jsem si vybrala tématiku obchodu s indonéským kořením, je několik. V minulosti se totiž nejednalo o pouhý obchodní artikl, ale především o pomyslného hybatele dějin. Tím začal být již v době, kdy evropští obchodníci zatoužili najít cestu přímo ke zdroji této tolik žádané komodity, která postupným přeprodáváním stále více a více nabírala na konečné ceně. V důsledku touhy doplout k Ostrovům koření bylo nutno zdokonalit lodní dopravu na takovou úroveň, aby byla plavidla schopna absolvovat dlouhé zámořské výpravy. Nakonec pak koření stálo o zrodu prvního podrobení území Indonésie pod vlivem Evropanů. Nepřímo se tak stalo i důsledkem dlouhotrvající holandské koloniální nadvlády nad tímto regionem - a to i v té době, kdy již sláva koření dávno

pominula. Navrch tomu je dávná éra dějin obchodu s kořením fascinujícím obdobím, které si svoji pozornost právoplatně zaslouží.

Všechny přímé citace v práci jsou uvedeny v českém jazyce; překlady z angličtiny jsem obstarala já. V poznámce pod čarou jsou poté citace uvedeny v původním znění.

1 Geografické vymezení regionu – Ostrovy koření

Dnešní Indonéská republika¹ je rovníkový a zároveň největší ostrovní stát světa, který od východu k západu měří 5 120 kilometrů a 1 760 kilometrů od severu k jihu. Rozlohou Indonésie zaujímá 1 919 443 km² pevniny. Plocha moře patřícího Indonésii zaujímá téměř 5 milionů km² a v případě započtení všech výhradních ekonomických zón² dokonce 7,9 milionu km². Nejméně 6 000 ostrovů z celkového počtu 13 667³ je obydleno. Oblastmi, které evropské obchodníky historicky nejvíce lákaly, byly právě ty, na kterých se pěstoval hřebíčkovec nebo muškátovník, tedy Ostrovy koření.⁴

1.1 Ostrovy koření

Dnes zvané Moluky, indonésky Maluku. Sestávají zhruba z tisícovky ostrovů, přičemž mezi ty větší patří Halmahera, Seram, Buru, Ambon, Wetar, Morotai, Mayu nebo Obi. Menšími pak jsou například Sula, Bacan, Kai, Baban, Leti, Tanimbur, Run a další. Ostrovy lze rozdělit do tří skupin. Severní skupinu tvoří ostrovy v blízkosti Halmahery,

¹ Název *Indonésie*, respektive Indonéská republika nemá dlouhou tradici. James Richardson Logan roku 1850 souslovím *Indu-nesians* pojmenoval oblasti, kde žijí domorodí obyvatelé malajského původu. Jeho definice se však vztahovala i na Filipíny, Tchaj-wan a Indočínu. Za autora termínu *Indonésie* aneb *Indické ostrovy* je uznán až Adolf Bastian, který jím ve svém díle *Indonesien, oder die Inseln des Malaischen Archipels* z roku 1885 pojmenoval malajské souostroví. Za éry národně osvobozenecných snah v následujícím století byl název *Indonésie* vybrán za nové označení archipelů, namísto do tehdejší doby užívaného koloniálního pojmenování *Nizozemská Východní Indie*. Užitím pojmu Indonésie v práci rozumím to, co bylo 27. 12. roku 1949 ustaveno Indonéskou republikou poté, co byl tento stát formálně uznán ze strany Holandska. (DUBOVSKÁ 2005, s. 12). James Richardson Logan (narozen ve Skotsku 10. 4. 1819. Zemřel 20. 10. 1869 v Penangu. Vystudoval práva v Edinburgu, poté krátce pěstoval indigo v Bengálsku, nakonec se usadil v Penangu. Tam působil jako právní expert, editor lokálních novin, zakladatel a editor časopisu *The Journal of the Indian Archipelago and Eastern Asia*. (JONES 1973, s. 99-100)). Adolf Bastian (německý etnolog a antropolog. Narozen 1826 v Bremenu, zemřel 1905 v Berlíně. Absolvent medicíny, který se na plavbách coby lodní lékař podíval i do Indonésie. Druhotným zájmem Bastiana byl antropologický a etnologický výzkum. Ve stáří byl profesorem etnologie a kurátorem berlínského muzea. (JONES 1973, s. 99)).

² *Exclusive economic zone* (EEZ). Koncept uvedený v platnost roku 1982 při Třetí konferenci Spojených národů ohledně práv a nároků jednotlivých národů na moře. Anglickým celým názvem *Third United Nations Conference on the Law of the Sea*. (Glossary of Statistical Terms: Exclusive Economic Zone (EEZ). [online]. [cit. 2014-09-02]. Dostupné z: <http://stats.oecd.org/glossary/detail.asp?ID=884>).

³ Přesný počet ostrovů Indonésie nelze stanovit. V odborné literatuře se lze setkat i s údajem, že ostrovů je přes 17 000. Některé představují jen skály vyčnívající z moře a jiné dokonce dočasně mizí z geografické mapy v důsledku mořského přílivu.

⁴ Cf: *The Encyclopedia Americana: International Edition: Complete in Thirty Volumes First Published in 1829* 1987 (sv. 15.), s. 77; Geography. [online]. [cit. 2014-09-01]. Dostupné z: <http://countrystudies.us/indonesia/28.htm>

například Ternate či Tidore. Zhruba 400 km jižně od nich se nalézají druhá skupina zastoupená například ostrovem Seram nebo Ambon. Bandské ostrovy⁵ představují třetí, nejižnější a na koření nejbohatší skupinu. Východně od Moluk se rozprostírá Seramské moře, západně Molucké, severně Tichý oceán a jižně Timorské moře. Celková rozloha Moluk činí 74 505 km² a správním střediskem je Ambon, který leží na stejnojmenném ostrově.⁶

Ostrovy bývaly porostlé hustými lesy a půda Moluk je ve většině případů úrodná díky sopečné činnosti, stejně jako je tomu jinde v Indonésii. Do nížin se živiny v podobě sopečného prachu dostávají prostřednictvím vody. Fakt, který činí zeminu tak úrodnou, souvisí s jedinečnou kombinací lávové půdy⁷ bohaté na minerály spolu se svěžím, stále vanoucím větrem od moře. Tím se mořské páry dostávají nad ostrovy, čímž vytvářejí jedinečné mikroklima. Na té se pak rostlinám nebyvale daří a dosahují rychlejšího růstu.⁸

O Molukách píše i Marco Polo,⁹ který se za dob svých objevných plaveb podíval také do Indonésie. V desáté kapitole svého cestopisu *Milión* nazvané „Ostrov Velká Yava“ podává o Ostrovech koření svědectví přibližující tehdejší situaci na Molukách: „*Když opustíme provincii Zyambu a plavíme se pět set mil dále jihovýchodním směrem, dostaneme se na ostrov Velkou Yavu, který má v obvodu tři tisíce mil. Na tomto ostrově panuje král, který není nikomu poplatný. Vyskytuje se tu převeliké množství pepře, muškátových ořechů, levandule, galangy, kubelí, hřebíčku a jiného vonného koření, kvůli němuž se sem sjíždí mnoho obchodníků, protože zde hodně vydělávají. Všichni obyvatelé jsou modláři. Velkému chánovi se dosud nepodařilo zmocnit se ho.*“¹⁰ Z vysvětlivek knihy lze pak vyčíst, že pod „Velkou Yavu“ začlenil Marco Polo i další ostrovy dnešní Indonésie s výjimkou Sumatry, které přisoudil název „Menší Yava“.¹¹

Jiné svědectví přináší ve svém deníku Antonio Pigafetta.¹² Na Moluky se sice

⁵ Někdy jsou v odborné literatuře Bandské ostrovy z Moluk vyčleňovány jako samostatné. Formálně pod ně však spadají.

⁶ Cf: MILTON 2001, s. 20-22; *The New Encyclopaedia Britannica* 1998 (sv. 7.), s. 747.

⁷ Sopky na Molukách jsou dodnes aktivní.

⁸ *The New Encyclopaedia Britannica* 1998 (sv. 7.), s. 747.

⁹ Narozen 1254 neznámo, zda v Benátkách nebo na Korčule. Zemřel 1324 v Benátkách. Benátský obchodník, dobrodruh a mořeplavec, autor spisu *Milión*. Pocházel z rodiny tradičně obchodující se Středním Východem. Podnikl několik cest do Číny a Východní Asie, přičemž navštívil i oblast Indonésie. (*The New Encyclopaedia Britannica* 1998 (sv. 9.), s. 571).

¹⁰ POLO 1989, s. 162.

¹¹ *Ibid*, s. 208.

¹² Narozen 1491 ve Vicenze, zemřel 1534 zřejmě tamtéž. Italský cestovatel. Obdržel povolení doprovázet v cestě na Ostrovy koření Fernãa de Magalhãa na lodi Victoria. Vypluli v září 1519 a jako jeden z mála se roku 1522 na stejné lodi vrátil. Pigafetta psal pro krále Karla V. deník, který byl brzy po návratu publikován v mnoha jazycích. Obsáhlejší rukopis byl nalezen v milánské knihovně, který byl roku 1800 publikován pod názvem *Primo viaggio intorno al globo terraqueo*. (*New Century Cyclopedia of Names* 1954 (sv. 3.), s. 3182).

podíval až na počátku 16. století, zato však v rané fázi přímých obchodních styků Evropanů s Jihovýchodní Asií. Tedy v době, kdy řada z nich stále ještě netušila, odkud konkrétně koření pochází. Do své domoviny vzkázal: „*Aby Vaše Nejjasnější Výsost věděla, ostrovů, na nichž se hřebíčku daří, je pět: Tarenate, Tadore, Mutir, Machian a Bachian.*”¹³ *Tarenate je hlavní ostrov, a když žil jeho král, vládl takřka na všech ostatních ostrovech. Tadore je ostrov, který spravuje král. Mutir a Machian nemají krále, ale vládne si tam lid, a když oni dva králové, král Tarenata a král Tadoru, spolu válčí, ony dva ostrovy mu lidi dodávají. Poslední ostrov je Bachian a má krále. Celá tato končina, kde se hřebíček rodí, se jmenuje Moluky.*“¹⁴

V předislámské době Moluky tvořily součást říše Šrívidžaja¹⁵ i Majapahit,¹⁶ později i na ně pronikl islám. Jako první k Ostrovům koření dopluli Portugalci, kteří však neměli dostatek lodí ani posádky, aby mohli ostrovy trvale spravovat. Přesto se jim povedlo obchod s kořením téměř ovládnout. Na přelomu 16. a 17. století však padla většina z ostrovů do rukou Holanďanů, ale některé cizí nadvládě vzdorovaly až do druhé poloviny 17. století. Do snah ovládnout území bohatá na koření se zapojili i Britové, ačkoli o tuto komoditu měli zájem zejména jen v prvních desetiletích po založení své Východoindické společnosti. Poté se orientovali především na nerostné suroviny. Svoji nadvládu nastolili ve dvou mezidobích: v letech 1796-1802 a 1810-1817. Tehdy však již obchod s kořením neposkytoval takřka žádné zisky. Za druhé světové války se Moluky nevyhnuly okupaci ze strany Japonska. Po válce, roku 1945, se staly dočasným autonomním územím opět pod správou Holanďanů. Roku 1950 vyhlásily vzpouru proti indonéské centrální vládě a ustavily Republiku Jižní Moluky, která ovšem fungovala jen třináct let. Poté se Moluky připojily k Indonéské republice.¹⁷

¹³ V poznámkách a vysvětlivkách za Pigafettovým dílem se můžeme dozvědět, že název Tarenate je použitý pro ostrov Ternate. Bachian, stejně jako všechny ostatní jmenované, představují ostrovy ležící mezi Halmaherou a Celebesem. (PIGAFETTA 1975, s. 125).

¹⁴ PIGAFETTA 1975, s. 74-75.

¹⁵ Šrívidžaja, království prosperující z námořního obchodu. Existovalo v období 7.-13. století a vzniklo na Sumatře v Palembangu. Brzy ovládalo celý Malajský průliv, mělo obchodní kontakty i s Čínou a Indií. Šrívidžaja ovšem fungovala také jako centrum buddhismu a časté poutnické místo čínských mnichů putujících do Indie. Ve 13. století však význam Šrívidžaji zastínil a nadobro převzal Majapahit. (*The New Encyclopaedia Britannica* 1998 (sv. 11.), s. 192-3).

¹⁶ Majapahit, poslední indianizované království na území Indonésie. Existovalo v období 13.-16. století. Zakladatelem byl singhasarský princ Wijaya. Zlatou érou říše Majapahit byla polovina 14. století za vlády krále Hayama Wuruka a jeho rádce Gajaha Mady. (*The New Encyclopaedia Britannica* 1998 (sv. 7.), s. 714).

¹⁷ *The New Encyclopaedia Britannica* 1998 (sv. 7.), s. 747.

1.1.1 Bandské ostrovy

Jedná se o nejjihnější skupinu ostrovů spadajících pod Moluky. Všechny leží v Bandském moři a je jich celkem devět. Největším z nich je Velká Banda o rozloze 44 km². Pod Bandské ostrovy náleží dále ostrov Run, Neira nebo Ai. Bandské ostrovy jsou také sopečného původu, díky čemuž se na jejich půdě vždy dařilo muškátovníkům, pro které jsou tyto ostrovy domovinou. Krom toho se zde pěstuje i hřebíčkovec, ságovník, palma kokosová i nejrůznější druhy ovoce. Hlavní město leží na ostrově Bandaneira, kde se nachází i hlavní přístav a letiště.¹⁸

Ostrov Run byl v dobách mořeplaveckých výprav hustě osázen muškátovníkem vonným. Problém byl však v nepřístupnosti ostrova, jelikož ostré útesy skryté pod vodou ohrožovaly lodě. Run navíc dvakrát za rok postihovaly monzuny. Nejinak zrádným bylo i okolí ostrovu Ai, taktéž osázeného muškátovníky. Místní obyvatelé navíc obecně vystupovali vůči cizincům ryze nepřátelsky.¹⁹

1.1.2 Ternate

Ostrovu Ternate s rozlohou 106 km² vévodí sopka tvořená třemi vrcholy, která dosahuje výše 1721 metrů. Již od 15. století Ternate postihuje častá sopečná aktivita. K zatím nejhoršímu výbuchu došlo roku 1763. Hlavním město nese stejnojmenný název Ternate. Obyvatelé ostrova mají vlastní jazyk, který zapisují pomocí arabského písma. Jih a východ ostrova je bohatý na lesnatý porost, stejně jako na ostatní vegetaci. Díky přírodním podmínkám bývalo kdysi Ternate hlavním centrem pěstování hřebíčku, v současnosti větší plochu zaujímá spíše muškátovník a kopra.²⁰

1.1.3 Tidore

Tidore zaujímá rozlohu 116 km². Na jihu ostrova se tyčí jeho nejvyšší, dnes již vyhaslá sopka vysoká 1730 metrů. Ostrov je tradičně sultanátem. Díky příznivému klimatu se zde dobře daří muškátovníkům i hřebíčkovcům.²¹

¹⁸ *The New Encyclopaedia Britannica* 1998 (sv. 1.), s. 859.

¹⁹ MILTON 2001, s. 8, 76; *The New Encyclopaedia Britannica* 1998 (sv. 1.), s. 859.

²⁰ *The New Encyclopaedia Britannica* 1998 (sv. 11.), s. 647.

²¹ *Ibid*, s. 760.

1.1.4 Halmahera

Největší z moluckých ostrovů je známý také jako Djailolo či Jailolo,²² v překladu „mateřská země“. Rozloha Halmahery činí 17 994 km² a stejně jako další, i ona vznikla v důsledku sopečné činnosti. Ostrov tvoří de facto čtyři poloostrovy, do nichž hluboce vbíhají tři zálivy: Kau na severovýchodě, Buli na východě a Weda na jihovýchodě. Skrz Halmaheru se táhnou hustě zalesněné horské hřebeny vysoké 900 až 1500 metrů, které místy přerušují nížiny. Vyskytují se zde tři aktivní sopky. Řeky jsou relativně četné, avšak krátké a nachází se zde i mnoho jezer. Mezi významná města patří Weda v centrální části, na východě Patani, na jihu Gani a na severu Jailolo, Kau, Tobelo, Galela, Laloda či Sahu. Z koření se zde pěstuje především hřebíčkovec a pepřovník.²³

Obyvatelé se řadí k rozličným etnickým skupinám. Ostrov obývá skupina Galela, Ternate, Makian či Tobelo a také početná arabská a čínská komunita. Obyvatelé vnitrozemí se živí jak lovem divokých zvířat, tak sladkovodních ryb. Krom toho jsou závislí na ságovníku, z něž produkují mouku i stavební a výrobní materiál. Lidé z pobřeží pěstují rýži a kokosovou palmu a nedílnou součástí jejich obživy představuje i rybolov.²⁴

1.1.5 Seram

Ostrov jen o něco menší než Halmahera, též známý jako Ceram, Serang či Seran. Zaujímá rozlohu 17 150 km². Leží mezi Ceramským a Bandským mořem. K Seramu se řadí ještě další ostrovy, například Seram Laut na jihovýchodě, dále Gorong (též Goram), Manawoka, Panjang či Watubela. Žádný z těchto nemá na svém území vyšší bod než 400 metrů a všechny jsou hustě porostlé lesy. Na Seramu roste především hřebíčkovec a muškátovník.²⁵

Seram je velmi hornatý a vyznačuje se sopečnou činností. Nejvyšším bodem ostrova je sopka Binaiya dosahující výšky 3 055 m n.m. Řeky jsou početné, avšak krátké a jen částečně splavitelné.²⁶

²² Portugalci a Španělé zvali ostrov Batu Tjina nebo Moro. (*The New Encyclopaedia Britannica* 1998 (sv.5.), s. 647).

²³ Cf: *The Encyclopedia Americana: International Edition: Complete in Thirty Volumes First Published in 1829 1987* (sv. 13.), s. 728; *The New Encyclopaedia Britannica* 1998 (sv. 5.), s. 647.

²⁴ *The New Encyclopaedia Britannica* 1998 (sv. 5.), s. 647.

²⁵ Cf: *The Encyclopedia Americana: International Edition: Complete in Thirty Volumes First Published in 1829 1987* (sv. 6.), s. 195; *The New Encyclopaedia Britannica* 1998 (sv. 3.), s. 35.

²⁶ *The New Encyclopaedia Britannica* 1998 (sv. 3.), s. 35.

1.1.6 Obi

Obi, též Ombi, je opět označení pro skupinu více ostrovů v severní oblasti Moluk, do níž vedle největšího Obi patří i ostrov Bisa, Tobilatu či Obalai. Rozloha Obi činí 3948 km². Povrch je hornatý, až na výjimky lemovaný pobřežními nížinami, s nejvyšším vrcholem 1611 m n. m. I zdejší život je do velké míry vázán na ságovník.²⁷

1.1.7 Buru

Buru náleží do oblasti Středních Moluk. Ostrov obklopují korálové útesy. Povrch je hornatý a hustě zalesněný, přičemž nejvyšší bod dosahuje výšky 2 848 metrů. Rozloha činí 9 505 km². Rovina na severovýchodě ostrova byla využita pro zbudování přístavu a letiště. V téže oblasti leží i hlavní město Buru, Namlea. Tradičně se na Buru vždy pěstoval především hřebíčkovec. Ostrov je administrativně spravován z Ambonu.²⁸

1.1.8 Bacan

Opět označení pro celou skupinu ostrovů, jejichž největším představitelem je Bacan či Bachan. Náleží pod něj však též Kasiruta či Mandioli. Stejně tak osmdesát dalších, rozlohou již nevýznamných ostrovů. Bacan sám zaujímá 1 800 km² a jeho nejvyšším bodem je vrchol dosahující 2 111 metrů. Ostrov leží v oblasti Severních Moluk, v Moluckém moři. Povrch je rozdílný: hornatý na jihu, v centrální části relativně rovinatý a na severu sopečný s četnými sirnatými výrony. Potoky jsou krátké, avšak dobře splavné. Obyvatelé Bacanu snad na ostrov původně přišli z Halmahery.²⁹

²⁷ *The New Encyclopaedia Britannica* 1998 (sv. 8.), s. 853.

²⁸ *The New Encyclopaedia Britannica* 1998 (sv. 2.), s. 669.

²⁹ *The New Encyclopaedia Britannica* 1998 (sv. 1.), s. 772.

2 Indonéské koření

Termín „koření“ se užívá k označení látek rostlinného původu, které se v malých množstvích přidávají do pokrmů za účelem vylepšení chuti, ale i za účelem konzervace. U každé rostliny je specifické, jaká její část se coby koření využívá. Může jít o lodyhu rostliny, list, květ, suchý plod, pupen nebo semeno. V tropických oblastech jako je Indonésie, ale i v subtropích, plní koření ještě další funkci. Tamní klima může snadno způsobovat nechutenství nebo různé zažívací problémy, na které je nejlepší dezinfekcí právě koření. Dovede také brzdit rychlé rozkládání potravin, podporovat trávení a v neposlední řadě i obohacovat jednotvárné a na živiny často chudé pokrmy.³⁰

Také je důležité rozlišovat mezi bylinami a kořením. Obojí se sice v době středověku užívalo v kulinářství stejně jako v medicíně, ovšem byliny převážně v čerstvé podobě. Byliny byly účelně pěstovány či jako divoké sbírány na domácí půdě. Ovšem s kořením se Evropané mohli seznámit pouze v podobě polotovarů nebo sušených prášků (či plodů) pocházejících z exotických zemí a nebylo možné je vypěstovat v Evropě. Právě proto bylo koření natolik ceněno, na rozdíl od bylin, které neměly prakticky žádnou ekonomickou hodnotu.³¹

Geografické vymezení práce odkazuje na druhy koření, které pochází z Moluckých ostrovů. V této oblasti se od pradávna pěstoval muškátovník a hřebíčkovec. Galgán, kurkuma i zázvor zde v menším množství rostl také. Dovezeny na Moluky byly takové rostlinné druhy, jako je pepřovník, skořicovník a další.

³⁰ Cf: *Komenského slovník naučný* 1938 (sv. 6), s. 426; *Cambridge Encyclopedia* 1994, s. 1045.

³¹ Cf: FREEDMAN 2009, s. 9-10; KEAY 2005, s. 20.

2.1 Muškátovník vonný (*Myristica fragrans*)

Starší název muškátovníku je macizeň pravá - odtud čeled' macizňovitých, kam tento tropický stálezelený strom spadá. Dorůstá výšky mezi 6 a 18 metry. Plody, kulaté, dužnaté peckovice žluté až žlutošedé barvy, se vyznačují oplodím, jež se po dozrání púlí na 2-4 chlopně. Pod chlopněmi lze spatřit míšek v podobě rudého chrupavčito-kožovitého osemení. Obaluje pecku tmavě hnědé barvy, pod jejíž skořápkou je schováno semeno neboli jádro. Míšek je po usušení žlutý a užívá se pro něj název „muškátový květ“. Vyloupaná jádra, která mají rýhovanou strukturu a bělavě šedý žilkovaný vnitřek, známe jako „muškátový oříšek“. Správná doba pro sklizeň nastává, když plody začínají rozpukávat, k čemuž dochází zhruba v osmém měsíci po vykvetení. Muškátovník je coby tropický strom schopen kvést takřka celoročně, sklizeň je tak možná i vícekrát do roka. Na Bandských ostrovech se jedná o tři taková období – v dubnu, v červenci a slabší v listopadu. Strom je schopen začít plodit v osmém roce po vysazení a jeho životnost může dosáhnout až šedesáti let.³²

Po dlouhou dobu nebyly vyvíjeny snahy pěstovat tento druh mimo jeho domovinu. Tato potřeba souvisí až s rozvojem koloniálního obchodu, kdy se především Francouzi aktivně snažili převézt semena na území svých držav. Koncem 18. století převzali obchod s kořením z rukou Holanďanů Angličané, kteří stromy muškátovníku vonného rozšířili na malajský ostrov Penang a na Srí Lanku. V 19. století pak ještě na ostrov Grenadu, která se záhy stala významným světovým producentem muškátového oříšku i květu.³³ V současnosti se muškátovník vonný pěstuje i v ostatních zemích tropické jihovýchodní Asie, jimiž je krom Indonésie (především ostrov Jáva, Sumatra) například Malajsie. Z ostatních míst lze jmenovat ještě Novou Guineu, Mauricius, Brazílii, ostrovy někdejší Západní Indie³⁴ a Guyanu. Přesto je za nejkvalitnější muškátový květ i oříšek stále považován právě ten, který pochází ze své domoviny na Molukách.³⁵

Kulinářské použití obou koření je velmi široké, ačkoli v jihovýchodní Asii, v Číně i

³² Cf: DIENSTBIER 1986, s. 114; POLÍVKA 1996, s. 240-241.

³³ Grenada má muškátový oříšek dokonce vyobrazený na státní vlajce. Je tak zároveň i jedinou zemí na světě, která má nějaký druh koření vyobrazený na státních znacích.

³⁴ Západní Indie je název pro skupinu ostrovů tvaru půlměsíce dlouhou 3 200 km, která odděluje Mexický záliv a Karibské moře od Atlantického oceánu. Mezi ostrovy patří tři velké celky, a to Velké a Malé Antily a Bahamy. Pod ně samozřejmě patří celá řada menších ostrovů, jako je například Kuba, Jamajka, Martinik, Grenada či Barbados. (*The New Encyclopaedia Britannica* 1998 (sv. 12.), s. 592.)

³⁵ Cf: DIENSTBIER 1986, s. 114; POLÍVKA 1996, s. 241, 243; NORMANOVÁ 1992, s. 47.

Indii spíše střídme. V Evropě se květ i oříšek přidávají do slaných i do sladkých pokrmů. Obzvláštní zálibu v nich mají Nizozemci, kteří muškátem ochucují celou řadu domácích jídel. Indonésané vynalezli způsob zužitkování dužniny plodů, která by jinak neposloužila žádnému účelu. Přidávají ji do šamponů. Asijské země využívají muškát hojně jako léčivo. Působí proti bronchitidě, revma či při nadýmání. Je však nebezpečné, pokud užijeme oříšku nadměrné množství, neboť může způsobovat euforické či halucinační stavy, někdy dokonce i smrt. K dalším způsobům využití tohoto koření patří výroba mýdel či šamponů.³⁶

Pro zajímavost a v souladu s tématem práce lze uvést citaci z lodního deníku Antonia Pigafetty, prvního Evropana, který se do domoviny koření podíval. Své seznámení s muškátovníkem produkujícím tolik žádaný muškátový oříšek zachytil takto: „...*strom je jako náš ořech a má stejné listy. Když se muškátový oříšek sbírá, je veliký jako malá kdoule, má stejnou slupku a touž barvu, jeho první kůra je tlustá a zelená jako u našich ořechů. Pod tou je jemná slupka a pod ní je matiz, muškátový květ, velice červený, který celou skořápku uvnitř vystýlá, a to je muškátový oříšek.*“³⁷

³⁶ NORMANOVÁ 1992, s. 47.

³⁷ PIGAFETTA 1975, s. 81.

2.2 Hřebíčkovce vonný (*Syzygium aromaticum*)

Hřebíčkovce vonný³⁸ je tropický stálezelený strom čeledi myrtovitých. Dorůstá výšky 8-12 metrů, výjimkou ale není ani strom dvacetimetrový. Květy z červených pupenů vytvářejí vrcholičnatá květenství. Koření, které nazýváme hřebíčkem, pochází ze sušených, neotevřených pupat. Ta v suchém stavu obsahují 15-20% hřebíčkové silice, kterou z největší části tvoří eugenol, ale i další sloučeniny. Strom kvete dvakrát ročně. Čas sklizně nastává tehdy, když pupata začnou červenat. Hřebíčkovce začíná vykvétat zpravidla v šestém roce po vysazení a jeho schopnost nést květy trvá pouze 20 let. Na plantážích se hřebíčkovce nenechávají dozrávat k plodům, pokud není třeba semen k rozmnožení stromů. K tomu však mohou dobře sloužit i odnože.³⁹

Pravlastí hřebíčkovce vonného jsou severní Moluky, zejména pak ostrov Makian, kde se v minulosti nacházely jeho celé samovolně vzrostlé lesy. Postupně byl hřebíčkovce, který vyžaduje teplé a vlhké prostředí, rozšířen i na další ostrovy, například do Zadní Indie, Malajsie, na Antily, do Jižní Ameriky nebo na ostrovy u afrického východního pobřeží, jako je Pemba, Madagaskar, Zanzibar, Bourbon či Mauricius. Hřebíček s příviskem „královský“ však pochází pouze z Ambonu, jelikož právě ten vyniká nad ostatními svou chutí i velikostí. V současnosti je největším vývozcem hřebíčku právě Indonésie, druhým největším Madagaskar, následuje Tanzanská sjednocená republika, Srí Lanka, Komory a Malajsie.⁴⁰

Kuchyňské použití hřebíčku je velmi široké, a to jak v regionu jihovýchodní Asie, tak v Číně, Indii i v západním světě. U nás jej známe zejména jako přísadu do sladkých či nasládlých pokrmů (i nápojů), v menší míře též jako koření k úpravě masa. Mimoto mají sušená pupata hřebíčkovce své uplatnění i v lékařství, kde se využívá jejich antiseptických, analgetických a desinfekčních vlastností. Zejména při bolesti zubů pomůže žvýkání celého hřebíčku v ústech či aplikace hřebíčkové tinktury na dásně. Tinktura také napomáhá dobrému trávení a hřebíček je rovněž znám jako afrodisiakum. Plody hřebíčkovce se v tropických zemích zaváří do cukru a poté využívají jako lék na žaludeční problémy. Hřebíček lze použít také při výrobě mýdel a voňavek, v Indonésii pak tvoří

³⁸ Též *Caryophyllus aromaticus* či *Eugenia caryophyllata*.

³⁹ Cf: DIENSTBIER 1986, s. 78; POLÍVKA 1996, s. 223-225.

⁴⁰ FOOD AND AGRICULTURE ORGANIZATION OF THE UNITED NATIONS: for a world without hunger. [online]. [cit. 2014-03-19]. Dostupné z: <http://faostat.fao.org/site/339/default.aspx>

součást cigaret zvaných *kretek*.⁴¹

Antonio Pigafetta píše o tom, že v 16. století se na ostrově Ternate říkalo hřebíčku *ghomode*. V Sarangani na Filipínách *bonghlavan* a v Malajsii pak *chianche*. Tento termín se již velmi blíží výrazu *cengkeh*, který známe z novodobé indonéštiny. Pigafetta hovoří také o zvyku vystřelit z mnoha (či ze všech) děl při naložení prvního hřebíčku na palubu lodi. Hřebíčkovce popisuje následovně: „*Jeho keř je vysoký a více méně silný jako člověk. Uprostřed kmene jsou větve široko rozprostřeny, ale na konci tvar pyramidy mají. Jeho listy jsou jako listy vavřínu; kůra je olivová. Hřebíček roste na konci větvíček po desíti až dvacíti kouscích společně. Na hřebíčkových keřích bývá více plodů na jedné nebo na druhé straně, a to podle ročního období... Sbírají se dvakrát ročně, jednou na narození našeho Vykupitele, podruhé na svátek sv. Jana Křtitele...*“⁴² Dále se o hřebíčku vyjadřuje jako o rostlině, které se daří pouze v horách, zatímco kdekoli jinde hyne. Uvádí, že pokud se plody nesklidí v době jejich zralosti, ztvrdnou a nedají se již nijak použít. Také prý každý z domorodců opatrovává svůj vlastní hřebíčkovce, který ale zásadně nerozmnožuje.⁴³

⁴¹ Cf: NORMANOVÁ 1992, s. 40; POLÍVKA 1996, s. 225; TURNER 2005, s. 185.

⁴² PIGAFETTA 1975, s. 80-81.

⁴³ Ibid, s. 80-82.

2.3 Pepřovník (*Piper*)

Ačkoliv pepřovník není svým původním areálem spjat s Molukami, byl na nich také pěstován, zejména na ostrovu Halmahera, a tvořil významnou součást obchodu s kořením. Proto jej zde také uvádím.

Pepřovníku existuje zhruba 700 druhů, přičemž v regionu dnešní Indonésie roste hned několik desítek druhů. Jedná se nejčastěji o popínavou bylinu, ve velmi ojedinělých případech i o strom. Je těžké s přesností určit domovinu pepřovníku, neboť roste de facto ve všech tropických oblastech. Plodem této byliny jsou bobule, které po úpravě známe jako pepř.⁴⁴

Pepřovník černý (*Piper nigrum*) pochází z Východní Indie a Malabarského pobřeží, kde původně rostl planě, nyní se však pěstuje na plantážích. Postupně se rozšířil na Srí Lanku, Malajský poloostrov, Sundské ostrovy či Filipíny, ještě později do Ameriky, obzvláště na Antily. Z této rostliny se získává jak pepř černý, tak pepř bílý, zelený a růžový. Rozdíl je pouze v tom, v jaké fázi zralosti byla bobule sklizena a jakým způsobem zpracována.⁴⁵ Dalším druhem je *pepřovník dlouhý* (*Piper longum*), který představuje výjimku - prodává se v klasech. Bobule pepře se vyskytují v zhruba 5 centimetrů dlouhých jehnědovitých klasech, z kterých se nevytlupují. Nejvíce se pepřem dlouhým koření v zemi jeho produkce, kterou je Indonésie a Indie. Slaběji voní, avšak chuť má ostřejší než pepř černý. Na Jávě je oblíbený *pepřovník lékařský* (*Piper officinarum*), jehož bobule také tvoří jehnědovité klasy. Na Jávě i na Sumatře, stejně jako na Sundských ostrovech i na Antilách, se dále pěstuje *pepřovník kubeba* (*Piper cubeba*), jehož listy jsou podlouhle vejčité a bobule organizované do hustých hroznů válcovitého tvaru protažených do stopky. Namísto piperinu však obsahuje tento druh pepře kubebin kafrovité příchuti. Lze se s ním setkat i pod názvem „ocasatý pepř“ či „kubebové bobule“. Na závěr nelze opomenout *pepřovník betelový* (*Piper betle*), jehož listy mají v Indonésii potažmo celé jihovýchodní

⁴⁴ VALÍČEK a kol. 1989, s. 227.

⁴⁵ Pepř černý je vyrábí z nezralých (zelených či žlutých) bobulí, a to jejich sušením na slunci po dobu 5 až 10 dní. Tím jejich povrch zčerná a seschne. Případně lze bobule namáčet do vařící vody a následně je nechat vysušit v k tomu určených sušárnách. Bílý pepř se získává ze zralých bobulí máčených ve vápenné vodě po dobu několika dní. Díky tomu začne kvasit oplodí bobulí, které se odstraňuje a následně se semena již bez něj suší. Pepř zelený pochází také z nezralých bobulí jako pepř černý, nicméně se suší velmi prudce, aby si zachoval původní barvu. Případně lze bobule nakládat do nejrůznějších nálevů. Konečně pepř červený je vyráběn sušením či konzervováním zralých plodů bez zbavení se jejich oplodí. (VALÍČEK 2007, s. 75.)

Asii velký význam. Jsou součástí takzvaného betelového sousta⁴⁶ aneb *pinang* či *sirih pinang*.⁴⁷

Pepř obsahuje pryskyřici ostré chuti, alkaloid piperin⁴⁸ a pepřovou silici. Po destilaci pepře lze získat piperonal svým aroma připomínající vanilku, který má využití v parfumerii. Pepř má však širší využití v kulinářství. Od pradávna se přidává do tučných nebo nesnadno stravitelných jídel. Černý pepř se na trhu vyskytuje jak v podobě celých kuliček, tak mletý. Pepř dlouhý se do pokrmů přidává vždy celý a oblíbený je zejména na Jávě nebo na Dálném Východě. Krom toho z něj lze vykvasit pálenku připravovanou taktéž na Jávě. Současně je i univerzálním lékem, pomáhá při nadýmání a je močopudný. Pepř kubesový se na Východě využívá v kuchyni i v lidovém léčitelství. Vyrábí se z něj léčiva na katar žaludku, bolest hlavy a další nemoci. Dá se z něj i získat kubesový kafr. Pepřovník betelový poskytuje listy, které zvyšují svým obsahem silice, chavibetolu a cadinu aroma betelového sousta. Žvýkání betelu je oblíbené v Malajsii, Indonésii a takřka po celém území jihovýchodní Asie. Žvýkání snižuje pocení, zlepšuje dech v ústech, na druhou stranu ale kazí zuby a barví jazyk, sliny i ústa načerveno. Při dlouhodobém požívání otupuje zažívací soustavu, jedná o drogu.⁴⁹

⁴⁶ Betelové sousto tvoří list pepřovníku betelového, který je natřený vlhkým páleným vápnem. List poté lidé zavinují kolem dokola arekového ořechu a tento smotek žvýkají v ústech. (POLÍVKA 1996, s. 186).

⁴⁷ Cf: NORMANOVÁ 1992, s. 52; POLÍVKA 1996, s. 185-186, 234, 236; VALÍČEK a kol. 1989, s. 227.

⁴⁸ Piperin podporuje proces trávení a dráždí sliznice.

⁴⁹ Cf: NORMANOVÁ 1992, s. 53; POLÍVKA 1996, s. 235-236, 278 ; VALÍČEK a kol. 1989, s. 227.

2.4 *Skořicovník (Cinnamomum)*

Stejně jako v případě pepře, byla i skořice v Indonésii významným obchodním artiklem, jakkoli se na Molukách takřka nepěstuje – a to ani v dnešní době. Tento druh koření však nelze opominout z důvodu jeho častého exportu do Evropy. *Skořicovník* lze jen těžko souhrnně klasifikovat, neboť této rostliny pěstované na území asijských tropů existuje nejméně 110 druhů. Obecně lze ale rozlišovat tři hlavní zástupce. Prvním je *skořicovník ceylonský* (*Cinnamomum zeylanicum*),⁵⁰ jehož domovinou je Srí Lanka, druhým pak *skořicovník kassiový* čili *čínský* (*Cinnamomum cassia*). Koření pocházející z ceylonské odrůdy se vždy jmenuje skořice, kdežto čínská varianta může být nazývána také *kasie* (či *cassie*). Třetím, avšak ne tak rozšířeným druhem, je *skořicovník burmanův* (*Cinnamomum burmannii*), který se obecně označuje názvem *Padang cassia*, v obchodní sféře *Cassia vera*. Pěstuje se na Jávě i na Sumatře.⁵¹

Skořicovník patří do čeledi vavřínovitých. Jedná se o stálezelený strom či keř, jehož listy jsou vstřícné, jednoduché a výrazně trojžilné. Květy tvoří nepočtená vrcholičnatá květenství. Jak listy, tak květy a kůra v sobě obsahují siličné i slizové buňky. Sběr kůry z mladých kmenů či větví se uskutečňuje dvakrát ročně. Ze *skořicovníku* se odnímají 3-5 let staré větve, z nichž se odloupává kůra. Koření vzniká usušením a fermentací této kůry, ze které byla předtím odstraněna vrchní vrstva. Během schnutí se jednotlivé kusy samovolně stáčí do ruliček a mění se jejich barva až na červenavě hnědou. Z hektaru plantáže *skořicovníku* lze vyprodukovat 150-350 kilogramů koření za rok. Za chuťově nejlepší se považuje skořice burmanova, někdy zvaná indonéská. Obsahuje totiž největší procento silic. Díky tomu je na trhu tím nejdražším, ale také nejžádanějším druhem. Po ní následuje skořice ceylonská s menším množstvím silic a nakonec skořice kassiová s jejich nejmenším obsahem.⁵²

Skořicovník ceylonský pochází ze Srí Lanky, pěstuje se ale i na Malabarském pobřeží a v dalších oblastech Indie, zejména jižní. Vhodnými podmínkami pro tuto kulturu je vlhké a horké klima a úrodná sopečná půda. Ze své domoviny se *skořicovník ceylonský* rozšířil do Číny a do oblasti někdejší Východní Indie - na Sundské ostrovy i Jávou, stejně

⁵⁰ Lze se setkat i s obdobou *Cinnamomum ceylanicum* (např. POLÍVKA 1996, s. 216).

⁵¹ Cf: *Cinnamomum burmannii* (Nees & Th. Nees) Nees ex Blume: *Padang cassia*. *United States Department of Agriculture: Natural Resources Conservation Service* [online]. [cit. 2014-03-28]. Dostupné z: <https://plants.usda.gov/core/profile?symbol=CIBU2#>; DALBY 2008, s. 37; *Malá československá encyklopedie* 1987, s. 657; POLÍVKA 1996, s. 216, 220; VALÍČEK a kol. 1989, s. 221.

⁵² Cf: *Malá československá encyklopedie* 1987, s. 657; VALÍČEK a kol. 1989, s. 220.

jako na Filipíny. Později také do Afriky, na Antily, Seychelly a do Brazílie. Skořicovník čínský se vyskytuje zejména v jihovýchodní Číně, nejvíce pak v oblasti Kantonu. V menším měřítku se s tímto druhem lze setkat i v regionu bývalé Východní Indie jako je Jáva či Sumatra, ale i Vietnam a Barma. Dalším místem výskytu skořicovníku čínského je oblast Střední Ameriky. Doménou Jávy a Sumatry je pak skořicovník burmanův.⁵³

Skořice byla od pradávna užívána jako lék na nejrůznější nemoci, jako je například nadýmání nebo zvracení. Dobře totiž posiluje a uklidňuje organismus, funguje i jako afrodisiakum. Z úlomků kůry vzniklých při zpracování lze vyrobit jak mletou skořici, tak skořicovou silici s využitím v parfumerii, lékařství, potravinářství i likérnictví. Silici lze zhotovit i z listů a květů této rostliny.⁵⁴

⁵³ Cf: NORMANOVÁ 1992, s. 30-31; POLÍVKA 1996, s. 217, 220; VALÍČEK a kol. 1989, s. 220.

⁵⁴ Cf: DALBY 2008, s. 39; *Malá československá encyklopedie* 1987, s. 657; NORMANOVÁ 1992, s. 30-31; POLÍVKA 1996, s. 219; TURNER 2005, s. 148-149, 185-186.

2.5 Zázvorovitá čeleď

Nedílnou - avšak ne nejdůležitější - součástí obchodu s kořením z Indonésie tvoří i zástupci zázvorovité čeledi. Jimi jsou zázvor, kurkuma a galgán. Zázvor čítá něco mezi 60 až 70 druhy, jejichž domovinou jsou zejména oblasti jihovýchodní Asie. Kurkumu dlouhou i galgán velký lze také najít na území Indonésie, stejně jako v jiných asijských zemích.⁵⁵

2.5.1 Zázvor pravý (*Zingiber officinale*)

Jedná se o vytrvalou bylinu s několikanásobně rozvětveným tlustým oddenkem. Šupinatá lodyha dorůstající výšky až jednoho metru nese květy v klasovitých květenstvích. Listy jsou až třicet centimetrů dlouhé, štíhlé, organizované do dvou řad a pochvatě přisedlé na lodyhu. Zajímavé je, že plody zázvoru jen zřídka dozrávají. Představují je trojpouzdré tobolky obsahující mnoho semen. Po dlouhá staletí však byla tato bylina množena pouze oddenky, díky čemuž nebylo plodů třeba. Oddenek obsahuje zázvorovou silici, která mu dodává specifickou vůni i chuť.⁵⁶

Zázvor pravý pochází z asijských tropů. Nelze však přesně říci, která země je jeho skutečnou pravlastí. Od pradávna se pěstoval a užíval v Indii i Číně. Postupně se rozšířil do Japonska, v 16. století do Západní Indie, do Brazílie a Střední Ameriky. Později i do Afriky, kde se uchytil hlavně ve státu Sierra Leone. Dnes roste takřka ve všech oblastech světa s tropickým klimatem.⁵⁷

Použití zázvoru je široké. Stejně tak existuje hned několik podob, v kterých se zázvor může prodávat. Vedle celých oddenků je rozšířený i jako sušený, mletý, kandovaný, naložený v podobě tenkých plátků či konzervovaný v sirupu. Ze zázvoru lze lisovat olej nebo vyrábět víno. Zázvor se přidává do sladkých i slaných pokrmů, tvoří nedílnou součást indického kari a dalších kořenících směsí. Mísí se i s vínem a vyrábí se zázvorové pivo. Z léčivých účinků lze jmenovat schopnost eliminovat žaludeční potíže. Zázvor zahřívá organismus a posiluje krevní oběh. Funguje též afrodiziakálně. V podobě čaje je účinným lékem při nachlazení.⁵⁸

⁵⁵ VALÍČEK a kol. 1989, s. 231.

⁵⁶ Cf: VALÍČEK a kol. 1989, s. 231; POLÍVKA 1996, s. 213-215.

⁵⁷ Cf: NORMANOVÁ 1992, s. 62-63; POLÍVKA 1996, s. 214; VALÍČEK a kol. 1989, s. 231.

⁵⁸ Cf: NORMANOVÁ 1992, s. 62-63, TURNER 2004, s. 185.

Antonio Pigafetta popisuje v deníku své setkání se zázvorem slovy: „Zázvor není strom, ale malá rostlina, která tlačí ze země jakési výhonky dlouhé jednu píd' podobné třtině a s týmiž listy, jenom užšími. Tyto výhonky nemají žádnou cenu, ale jejich kořen je právě zázvor. Když je suchý, je silnější než zelený. Domorodci jej suší ve vápnu, neboť jinak nevydrží.“⁵⁹

2.5.2 Kurkuma dlouhá (Curcuma longa)

Kurkuma dlouhá neboli žlutý zázvor je vytrvalá bylina z čeledi zázvorovitých. Kurkumy existuje zhruba 60 druhů, avšak nejhojněji se pěstuje právě kurkuma dlouhá. Stejně jako v případě zázvoru i zde nese největší význam oddenek. Ten je článkovaný a vyrůstají z něj kořeny i listy, mezi nimiž se nachází stvol nesoucí květy. Oddenek obsahuje škrob, žlutou kurkumovou silici i kurkumin neboli pryskyřičné barvivo rozpustné v lihu.⁶⁰

Domovinou kurkumy dlouhé je oblast Zadní Indie, avšak od pradávna se pěstovala a nadále pěstuje i v Indii, v Číně, na Srí Lance, v Bangladéši, na Madagaskaru, na Filipínách či v Indonésii. Později se rozšířila i do Ameriky, zejména do její jižní a karibské oblasti.⁶¹

V zemích původu se kurkuma používá buď v mleté podobě, nebo v podobě celého oddenku. Využívá se však povětšinou mletá. Tento oddenek je ceněn též pro své barvicí schopnosti, pro které se používá jak v potravinářském průmyslu, tak v textilním. Z léčivých účinků lze jmenovat schopnost povzbuzovat organismus, léčit jaterní obtíže či nemoci kůže (v podobě mastí). Zastoupení má i v kosmetice a farmacii obecně.⁶²

2.5.3 Galgán velký (Alpinia galanga)

Galgán spadá do čeledi zázvorovitých a lze se s ním setkat i pod názvem „siamský zázvor“. Oddenek, který se využívá jako koření, je vytrvalý, tlustý a rovnovážně plazivý. Vycházejí z něj lodyhy dorůstající výšky až dvou metrů, které nesou listy, květy i plody.⁶³

Ačkoli je známo přes 230 druhů, hlavními dvěma typy jsou galgán velký (alpinia galanga) a galgán malý neboli lékařský (alpinia officinarum). Z ostatních lze jmenovat

⁵⁹ PIGAFETTA 1975, s. 87.

⁶⁰ Cf: NORMANOVÁ 1992, s. 35; POLÍVKA 1996, s. 484; VALÍČEK a kol. 1989, s. 222.

⁶¹ Cf: NORMANOVÁ 1992, s. 35; POLÍVKA 1996, s. 484; VALÍČEK a kol. 1989, s. 222.

⁶² Cf: NORMANOVÁ 1992, s. 35; POLÍVKA 1996, s. 484.

⁶³ Cf: NORMANOVÁ 1992, s. 45; POLÍVKA 1996, s. 272.

například galgán ozdobný (*alpinia zerumbet*). Galgán velký roste zejména na území Indonésie a malý v oblasti jižní Číny. S rostlinou se však lze setkat i v Indii, Japonsku, na Antilách a de facto v celé jihovýchodní Asii.⁶⁴

V Malajsii a Indonésii se tento oddenek hojně používá v kuchyni, a to oba jeho druhy. Tvoří nedílnou součást kari směsi a ochucuje dušená jídla. Pro své léčivé účinky je znám jako lék podporující trávení, prostředek proti nechutenství nebo bolesti žaludku. Pomáhá při kataru a dýchacích obtížích obecně. Nevylučují se ani afrodisiakální účinky. V jihovýchodní Asii se spolu se šťávou z limetky pije coby tonikum.⁶⁵

⁶⁴ Cf: NORMANOVÁ 1992, s. 45; POLÍVKA 1996, s. 272-273; VALÍČEK a kol. 1989, s. 216.

⁶⁵ Cf: NORMANOVÁ 1992, s. 45; TURNER 2004, s. 185; VALÍČEK a kol. 1989, s. 216.

3 Historie obchodu s indonéským kořením

3.1 Evropa a koření před počátkem evropských zámořských výprav

V Evropě většina obyvatel tradičně užívala místní koření, jako je například medvědí česnek. Movitější vrstvy pak nejrůznější cizokrajná koření jako je pepř nebo zázvor dovážena do Evropy přes Janov a Benátky. Až ve 12., 13. a 14. století se na evropské půdě začíná více objevovat hřebíček, muškátový květ, muškátový oříšek a další druhy koření, například dosud neznámé odrůdy pepře. V souvislosti s jejich cenou odvíjející se nejen od dovozní vzdálenosti však byly tyto druhy dostupné jen těm nejbohatším.

Do čtrnáctého století neexistovala žádná představa o krajích, odkud se koření dováželo. Pěstitelé, stejně jako většina překupníků a obchodníků, neměli ani zdání, kdo je koncovým zákazníkem. Evropské nákupčí zas leckdy provázela představa, že koření produkují jakási monstra.⁶⁶ Přesto však například hřebíček patří mezi nejstarší známá koření na světě. Nejranější záznamy o použití hřebíčku se našly v Číně, a to z období přibližně 3. století př. n. l. Císařští dvořané a stejně tak i úředníci ve státní správě prý museli žvýkat v ústech několik kusů hřebíčku, kdykoli chtěli oslovit císaře. Důvodem měl být tímto způsobem dosažený sladký dech. O počátku 2. století n. l. víme, že již tou dobou sušená poupata hřebíčkovce putovala v karavanách do Alexandrie, odkud se znalost a obliba tohoto koření šířila po Evropě. Jižní Evropa s ním byla pravděpodobně dobře obeznámena kolem 6. a 7. století n. l., zatímco střední Evropa až v polovině 16. století, a to díky portugalským zámořským plavbám. Před koncem 16. stol. n. l. znala hřebíček celá Evropa. Roku 1605 Portugalci přišli o své pole působnosti na Moluckých ostrovech, neboť byli vytlačeni Holanďany. Ti se z důvodu umělého zvýšení ceny hřebíčku rozhodli udržovat produkci jen na dvou ostrovech, na Ambonu a Saparnu. Hřebíčkovce na ostatních ostrovech vykáceli, takřka veškeré zásoby již usušených pupat spálili, domorodým obyvatelům zakázali s touto komoditou obchodovat a uvalili trest smrti na toho, kdo by se pokusil semenáčky či semena hřebíčkovce vonného transportovat do jiné oblasti. Tento stav trval, dokud se roku 1770 nepodařilo Francouzům propašovat semenáčky na ostrovy Mauricius, později i do oblasti Jižní Ameriky. Tím cena hřebíčku klesla, avšak největšího snížení doznala až kolem roku 1800, kdy Angličané založili své plantáže na Zanzibaru,

⁶⁶ FREEDMAN 2009, s. 2-3.

Pembě, Madagaskaru a v Tanzanii.⁶⁷

Stejně tak byl již dobře znám i muškátový oříšek a muškátový květ. Obchod s oříškem či muškátovým květem byl rozvinutý již dlouho před tím, než se do něj zapojili i Evropané. Již v 6. století n. l. tato komodita putovala karavanními stezkami do Alexandrie. První Evropané, kteří muškát dovezli na evropské území, byli nejspíše křižáci používající jej jako kadidlo. Ke kuchyňskému užití došlo v Evropě až v 16. století. V století 18. pak bylo zvykem, že si bohatší lidé nosili své muškátové oříšky všude s sebou spolu s drobným stříbrným mlýnkem, aby si mohli oříšek namlít do všech jídel či nápojů, do kterých se hodil. Věřilo se totiž, že nejenže výborně koření, ale dovede být i lékem na takřka všechny choroby. Mezi ty se od éry alžbětinské Anglie řadil i mor. Stalo se tak poté, co londýnští lékaři prohlásili muškátový oříšek za jediné zaručeně účinné léčivo proti moru. Výrokem záhy způsobili fanatickou touhu po tomto koření, jehož pořízení si však zprvu mohli dovolit pouze ti nejbohatší.⁶⁸

O pepři černém se Evropané dozvěděli v důsledku výpravy Alexandra Velikého⁶⁹ do Východní Indie. Až do té doby se v Evropě užívalo pouze koření získávané z jiné rostliny⁷⁰ zvané pepř etiopský.⁷¹ Dnes pepř patří k nejběžnějším a nejlevnějším kořením, dlouhá staletí však sloužil jako platidlo ve východní i západní Evropě. V období středověku býval například pepř využit coby věno nebo pravidelná splátka dluhu. Pro Vasca da Gamu⁷² byla právě evropská poptávka po pepři impulzem, který jej přiměl k zámořským výpravám na Východ. V Indonésii pepř znamenal důležitý vývozní artikl, kterým zásobovala Evropu skrze Persii a Arábii. Pěstování pepře, vyjma krátkého období plantáží na Jávě, probíhalo formou malopěstitelů. Ještě před druhou světovou válkou byl celosvětový podíl Indonésie

⁶⁷ Cf: DIENSTBIER 1986, s. 78.; NORMANOVÁ 1992, s. 40; POLÍVKA 1996, s. 226.

⁶⁸ Cf: NORMANOVÁ 1992, s. 46; MILTON 2001, s. 7.

⁶⁹ Alexandr Veliký (356-323 př.n.l.), též Alexandr III. Makedonský. Narodil se v Pelle v Makedonii, zemřel v Babylonu. Vládce Makedonie a velký dobyvatel, vedl tažení do Persie i Indie, dospěl až k řece Indus. Zemřel ve věku 33 let na nemoc a vyčerpání po návratu z vojenské výpravy. (*New Century Cyclopedia of Names* 1954 (sv. 1.), s. 97).

⁷⁰ Tou je habzelie etiopská (*Habzelia aethiopica*) z čeledi láhevnikovitých, jejíž domovinou je Afrika. Habzelie má peprné plody, které místní užívali místo pepře a které také vyváželi z Egypta na území jižní Evropy. (POLÍVKA 1996, s. 237).

⁷¹ Jill Normanová ve své knize uvádí zcela jinou hypotézu o raném šíření pepře. Tvrdí totiž, že se v celé jižní oblasti Asie dříve rozšířil pepř dlouhý před pepřem černým. Pepř dlouhý prý byl na několik století tím druhem, který se dostával až do Středozeří. V Řecku měl filosof Theofrastos již ve 4. stol. př. n. l. oba druhy popsat a v 1. stol. Plinius, historik z Říma, informovat o tom, že pepř dlouhý je čtyřnásobně cennější než pepř černý. (NORMANOVÁ 1992, s. 52).

⁷² Vasco da Gama (1469-1524). Narodil se v Sines v Portugalsku, zemřel v indickém Kóčínu dne 24.12. 1524. Mořeplavec, první Evropan, který navštívil Indii a následně také zakladatel portugalských koloniálních držav v Orientu. Byl pověřen rozkazem vést námořní expedici za účelem nalézt cestu do Východních Indií. Roku 1497 vyplul z Lisabonu, obeplul Mys Dobré naděje a roku 1498 dorazil do indického Kalikatu. Odtud se opět vrátil do Lisabonu a v letech 1502-3 vedl druhou námořní výpravu opět na území Indie. (*New Century Cyclopedia of Names* 1954 (sv. 2.), s. 1681).

na produkci pepře ve výši 80 procent. Za japonské okupace však bylo mnoho plantáží zrušeno a ponecháno ladem.⁷³

Mezi jedno z nejstarších koření, o kterém existují i rané písemné záznamy, patří skořice. První zmínky lze hledat v Bibli, stejně jako v egyptském písemnictví. Řečtí a římský myslitelé Hérodotos a Plinius ve svých dílech také uvádí toto koření. Soudě dle toho, že Peršané i Arabové ve starověku hovořili o koření jako o „dar chini“ neboli o „dřevu čínském“, převažuje mezi badateli hypotéza, že se muselo jednat o čínský druh skořice, tedy o kasií. Ceylonská skořice přichází ve známost až ve 13. století. Dále lze uvést, že se na Srí Lance, stejně jako v dalších oblastech, původně získávala z planě rostoucích stromů ve velmi rozlehlých lesích. Od roku 1750 počali na stejném území Holanďané zakládat plantáže, z nichž získávali skořici postačující pro uspokojení celoevropské poptávky. Útlum produkce ceylonské skořice nastal za nadvlády Angličanů, jelikož se v důsledku vysokých cel a obří čínské konkurence její produkce již nevyplatila. Obnovy početné produkce se Srí Lanka dočkala až počátkem 19. století.⁷⁴

Zázvor coby koření v podobě sušeného oddenku znali již ve starověké Indii, neboť pro něj v sanskrtu existuje označení sringavera.⁷⁵ I ve starém Egyptě, Řecku a Římě byla tato přísada do pokrmů dobře známá, do evropských zemí se však rozšířila až v období středověku. Díky charakteristickým vlastnostem oddenku šlo toto koření velmi dobře transportovat, a to i na dlouhé vzdálenosti.⁷⁶

I galgán znali již staří Egyptané, kteří její oddenek používali jako vykuřovadlo. Během středověku ji objevila i Evropa, kde sloužila nejen jako koření, ale i jako lék. Postupem času se na ni však zapomnělo a v současnosti je dominantní hlavně v zemích jihovýchodní Asie. Dříve také často docházelo k záměně galgánu a kurkumy pro jejich podobné vzezření,⁷⁷ respektive název kurkuma označoval obojí.⁷⁸

V pozdějším období středověku po exotickém koření prudce vzrostla poptávka, a to nejen kvůli touze opatřit pokrmy novými chutěmi. Mnoho druhů bylo prohlášeno za účinné léky proti nejrůznějším nemocem, jindy se používalo při náboženských obřadech v podobě vonných směsí a tyčinek a naposledy své využití coby destilované našlo i v kosmetice.⁷⁹

⁷³ Cf: NORMANOVÁ 1992, s. 52; POLÍVKA 1996, s. 235, 237 RAVINDRAN 2003, s. 231-232.

⁷⁴ Cf: NORMANOVÁ 1992, s. 31; POLÍVKA 1996, s. 219-220.

⁷⁵ Správněji spíše šmgavera – dle výslovnosti zápisu v dévanágarí (písmo užívané pro zápis sanskrtu).

⁷⁶ Cf: NORMANOVÁ 1992, s. 62; POLÍVKA 1996, s. 214-215.

⁷⁷ Zajímavostí je, že Thajci nazývají galgán velký „khaa“, zatímco Malajci „lengkuas“. V Indonésii pod výrazem „kencur“ znají malý galgán a pod výrazem „laos“ galgán velký.

⁷⁸ Cf: DALBY 2008, s. 98-99; NORMANOVÁ 1992, s. 45.

⁷⁹ Užívání koření jako konzervantu masa je ve skutečnosti mýtem. Stejně jako názor, že se kořením vylepšovala chuť masa, které se již kazilo. Koření totiž nemůže s konzervací pomoci více než sůl, uzení, sušení či nakládání do octa. Ve středověku navíc nebylo maso nijak nedostupné. Možná bylo dražší než

Celospolečenská vzrůstající poptávka po koření způsobila, že se vlastnictví této komodity stalo sociálním ukazatelem. Jednalo se o prestiž hostitele jdoucí ruku v ruce s jeho uznáním a o tehdejší diktát společnosti, s nímž nešlo nesouznít. Koření je proto vlastně první a jedinou světovou komoditou, která dovedla natolik pohnout vývojem dějin. Nešlo jen o touhu po nových chutích, ale o touhu být ve společnosti někým. Úspěchy i neúspěchy evropských zámořských poutí za kořením pak vždy ovlivnily rovnováhu světové politiky. Stejně tak nestálá byla výsledná cena koření, kterou definovalo hned několik faktorů. Stav sklizně, přepravní podmínky, které mohly narušit války, pirátské přepady, politické dění, ztroskotání a podobně a naposled pak mělo vliv i kolísání poptávky v Evropě. Do doby ovládnutí produkce koření Holanďany kolísala také nákupní cena v Indonésii. Souhrnně lze říci, že obchod s kořením, touha po objevení Moluk a po doplutí k nim, stejně jako touha po ziscích ovlivnila dějiny celého světa tak, jak se to nepovedlo žádné jiné komoditě až do éry obchodu s ropou.⁸⁰

V přístavech jako je Akkon (dnešní Izrael), egyptská Alexandrie, libanonský Bejrút nebo kyperská Famagusta bylo koření ve středověku ve velkém nakupováno za účelem distribuce do Evropy, v které se o další prodej do 13.-14. století staraly Benátky a Janov. Evropané však brzy zatoužili muslimské obchodnické prostředníky obejít a nalézt vlastní trasu vedoucí přímo ke zdrojům koření. Tehdy byli nejčastějšími překupníky indiští a arabští obchodníci. Na jihovýchodním, Koromandelském, pobřeží Indie se čile obchodovalo se Srí Lankou a Východními Indii, stejně jako s Čínou, s kterou Indové za koření směňovali porcelán a hedvábí. Malabarské pobřeží pak bylo naopak největším indickým producentem koření, a to pepře. Indie vykupovala koření z Indočíny a Indonésie, aby jej prodávala dále na východ do Číny, stejně jako západním směrem do oblastí v Perském zálivu, v Rudém moři nebo do Egypta. Obchodníci předpokládali, že z muslimských zemí poputuje koření také do Evropy, kterou sami přímo nezásobili. Hřebíček, muškátový květ i muškátový oříšek byly do Indie přepravovány skrze malajský přístav Malakka, kam je dováželi Javánci spolu s Malajci. Z Malakky poté koření cestovalo na indické území převážně již na indických lodích. Na západním pobřeží Indie fungovalo jiné hlavní obchodní centrum, Gudžarát. Ten měl přímé styky s Římskou říší a fungoval také jako překladiště malabarského pepře. Ve středověku toto centrum prodávalo koření, ale i bavlnu, kovové nástroje či hotové oděvy do Persie a Iráku. Jisté množství koření se

ostatní suroviny, možná stálo úsilí zvěř ulovit a zpracovat, ale to lze jen stěží porovnat s cenou a vzácností koření. Pokud již na koření někdo měl, rozhodně by jej nepoužil na něco, co se kazí, nebo na maso, které nechce, aby se kazilo. Kupříkladu hrabě z Oxfordu mohl mít v letech 1431-32 za cenu celého prasete libru toho nejlevnějšího koření, kterým byl pepř. (FREEDMAN 2009, s. 3-4).

⁸⁰ Cf: FREEDMAN 2009, s. 2-3; 6; 108; 114; KEAY 2005, s. 20-21, 249.

proto do Evropy mohlo dostat i z Bagdádu. Přímý obchod s kořením směrem na Západ však byl zajišťován výhradně arabskými obchodníky. Přesto arabská znalost geografie zpočátku nesahala až po Ostrovy koření, neboť se o nich první písemné zmínky vyskytují až kolem roku 1460. Nicméně oblasti jako jsou Jáva, Srí Lanka nebo Sumatra byly v islámském světě dobře známými. Arabové vozili koření z Indie do Perského zálivu, Rudého moře a do Alexandrie.⁸¹

Odhaduje se, že v letech 1496-8 byla cena hřebíčku v Benátkách stonásobně vyšší, než jaká byla jeho pořizovací cena na Ostrovech koření. Takový nárůst nebyl zdaleka jen známkou obřích nákladů na dopravu, ale i touhou po co největším zisku. Nehledě na to, že z Benátek se koření dostávalo dalším a dalším přeprodáváním dále do Evropy. Jiným příkladem je Barcelona, kde se prodával pepř se ziskem 25% oproti nákupní ceně na Kypru, skořice se ziskem 41% a hřebíček s 20%. V raném období 15. století byl v Benátkách hřebíček prodáván o 72% dražší, než byla nákupní cena v Levantě, a muškátový oříšek dokonce o celých 400%!⁸²

⁸¹ FREEDMAN 2009, s. 105-6, s. 108-9.

⁸² Ibid, s. 115.

3.2 První portugalské námořní výpravy za kořením

Jako první z Evropy se na objevné mořeplavecké výpravy vydali Portugalci. Tehdy bylo Portugalsko ve srovnání se Španělskem poměrně chudá, relativně nevýznamná země na okraji Evropy, která však stále častěji podnikala námořní výpravy, což z Portugalců učinilo první zámořské mořeplavce. K tomu, že se jimi stali právě oni, napomohlo několik faktorů. Například se naučili ovládat astroláb, pochytili od Arabů poznatky z astronomie i geografie, zdokonalili své lodě a zavedli kombinované plachtoví⁸³ vhodnější pro dlouhé plavby spíše než pro časté manévry.⁸⁴

Za prvními cestami do zemí Orientu však nestálo jen technické zdokonalení plavidel, ale šel s ním i posun v myšlení tehdejších lidí. Významným faktorem byly časté plavby Portugalců směrem na jihozápad od Evropy, například na ostrov Madeira. To, stejně jako získávání nových informací o mořeplavbě, z velké části napomohlo překonat strach z neznáma a nových věcí, nebo z vyprávění o monstrech jiných krajů a dalších nebezpečnostech. Objevila se také vůle vyvrátit pověru, že nelze překročit rovník, stejně jako chuť předávat své znalosti a jiné naopak přijímat. Motivací a sjednocujícím prvkem byla nejenom i touha najít zdroje koření, byť se tehdy jednalo jen o jeden z dalších důvodů uskutečnění zámořských výprav.⁸⁵

Ústřední postavou portugalských námořních dějin byl princ Jindřich Mořeplavec, syn krále Jana I.. Roku 1420 byl papežem ustaven v post velmistra Kristova řádu. Tím získal prostředky pro organizování křížových výprav i mořeplaveckých cest. Významně se zasloužil o mapování Atlantiku, přičemž postupoval velmi systematicky. Založil také historicky první školu pro námořníky na světě, a to v jižním Portugalsku v městečku Sagres. Ačkoli po jeho smrti v roce 1460 nastalo opět období relativní nečinnosti, Jindřich Mořeplavec se vyznamenal jako první iniciátor cest do zámoří.⁸⁶

Vůbec prvním Portugalcem, který se na území Orientu podíval, byl Vasco da Gama v rámci svých objevných výprav. Původním orientálním cílem Portugalců byla Indie, kde se jim povedlo v roce 1510 pod vedením Afonsa de Albuquerque dobýt a obsadit Gou. Již rok

⁸³ To jest užili více vhodné obdélníkové plachty na hlavní stěžně – pro chytání větru vanoucím jedním stálým směrem, v zádi lodi pak ponechali jednu stávající známou trojúhelníkovou plachtu pro manévrování.

⁸⁴ KLÍMA 2006, s. 23, 25-6.

⁸⁵ HUYGHE 1997, s. 70; KLÍMA 2006, s. 29.

⁸⁶ HUYGHE 1997, s. 74; KLÍMA 2006, s. 29.

poté se vydali dál na východ, do Malackého průlivu. V čele flotily čítající zhruba 14 vlastních lodí, 4 lodě kapitána Dioga Mendese, devět stovek Portugalců a dvě stě žoldnéřů z Indie, která se k Malace vypravila, stál opět Afonso de Albuquerque. Trasa vedla kolem jižního cípu Indie směrem k sumatránskému pobřeží a dále do Malackého průlivu. Psal se první červenec roku 1511, kdy flotila zakotvila před Malakkou. S tamější vládou sultána Muhammada však nebylo mnoho občanů Malakky spokojeno, a proto se mnoho čínských i dalších obchodníků přiklonilo na portugalskou stranu a dokonce vyvěsilo na své domy vlajky hlásající skutečnost, že svého sultána nepodporují. Finální útok na Malakku začal 24. 8. 1511, záhy nato sultán uprchl. Příbytky sympatizantů zůstaly ušetřeny, ovšem odpůrci Portugalců zažili jejich nebývalou krutost.⁸⁷

Význam Malakky coby křižovatky obchodních cest byl tehdy vskutku nezpochybnitelný. Nebyla strategičtější pozice, po které mohli obchodníci toužit více. Malakka fungovala jako kosmopolitní město, kde nebylo těžké potkat vedle Malajců i Číňany, Araby, Peršany, Thajce, Gudžarátce, Bengálce, Javánce nebo Turky. Všichni ve městě působili se stejným zájmem, totiž získávat jak zlato nebo stříbro z Luzonu, muškátový oříšek i květ z Ostrovů koření nebo santal z Timoru, tak i indické látky, malabárský pepř, čínský porcelán, japonské stříbro, kafr původem z Bornea, cejlonské rubíny nebo nepřebornou škálu diamantů, perel, vonných látek a dalších druhů koření.⁸⁸

Po úspěchu s Malakkou vyslal Albuquerque tři plavidla pátrat po Ostrovech koření, kam nakonec doplul Francisco Serrão v roce 1512.⁸⁹ Navigováním flotily čítající celkem tři lodě byl pověřen Portugalce Rodrigues, kartograf a lodivod, kterému se podařilo vyzískat mapy Východní Indie od kapitána z Jávy. Ve své funkci doprovázel dva kapitány, Antonia da Aberau⁹⁰ a Francisca Serrãa⁹¹. První jmenovaný měl prý výslovný příkaz od Afonsa de Albuquerque zdržet se jakýchkoli válečných aktivit a v cizích krajích se představovat jako obchodník. Výprava měla s sebou údajně pomocníky v podobě domácích malajských obchodníků. Ti v menší lodi s předstihem doplouvali na místa určená k zakotvení, aby Portugalcům nachystali hladký příjezd.⁹²

⁸⁷ HUYGHE 1997, s. 143; KLÍMA 2006, s. 180-184.

⁸⁸ HUYGHE 1997, s. 142.

⁸⁹ Datace se v různých zdrojích rozcházejí. Lze najít i údaj, který doplul Francisca Serrãa na moluckou půdu datuje už do roku 1511 (například MILTON 2001).

⁹⁰ Též António de Abreu (1480-1514), portugalský mořeplavec a lodní úředník. (RICKLEFS 1982, s. 24).

⁹¹ Francisco Serrão: datum narození neznámé, zemřel 1521. Portugalský cestovatel a blízký příbuzný (pravděpodobně bratranec) či přinejmenším dobrý přítel Fernãa Magalhãese. (Encyclopedia.com: Serrão, Francisco. *Encyclopedia of World Biography* (2008) [online]. [cit. 2014-10-05]. Dostupné z: <http://www.encyclopedia.com/doc/1G2-2506300151.html>).

⁹² Cf: KLÍMA 2006, s. 184; VLEKKE 1959, s. 91-92.

Přidržíme-li se Vlekkovy verze,⁹³ ztratil da Aberau jednu loď ještě na trase mezi Jávou a Bandskými ostrovy. Zbylé dvě na Bandské ostrovy⁹⁴ dorazily v takřka kritickém stavu, díky čemuž kapitán pouze nakoupil a naložil koření (hřebíček i muškát) od místních překupníků. Poté se vypravil zpět k Malace, aniž by dle plánu osobně doplul na Ternate či Tidore. Dosáhnout opětovně Malakky se však povedlo jen jednomu plavidlu. Druhé, jenž spravoval Francisco Serrão, odvála bouře až k ostrovu Ambon, kde loď ztroskotala. Franciscu Serrãovi se díky pomoci malajských mořeplavců z jiné lodi podařilo dorazit na Ambon, kde si získal náklonnost domorodých obyvatel. Napomohl totiž k řešení tamních drobných sporů. Jeho sláva se brzy rozšířila, na což zareagoval sultán Ternate. Vyslal pro něj loď a Francisco Serrão byl následně poctěn postem poradce sultána, který si jej velmi oblíbil. Na ostrově žil celých 9 let, dokud nezemřel.⁹⁵

Portugalcům se tedy jako prvním Evropanům skutečně podařilo dosáhnout Ostrovů koření, potažmo Bandských ostrovů. Ačkoli se však mořeplavcům podařilo splnit svůj cíl, setkali se s velmi nepřátelským postojem ze strany obyvatel ostrovů. Díky agresivitě Bandžanů byli nuceni pobřeží zase rychle opustit. Opětovně k němu dospěli až o osmnáct let později, roku 1529.⁹⁶ Na pomoc si k tomu přizvali kapitána Garcíu, který zjistil, že má území, o kterém celá Evropa tak bájí, ve skutečnosti rozlohu tak malou, jako například Lisabon. Shledal, že pět z ostrovů od sebe leží takřka na dostřel a uvědomil si strategickou polohu ostrova Neira. Tam také plánoval vystavět pevnost, která by měla celý ostrovní i vodní areál pod kontrolou.⁹⁷

Garcíův plán zněl sice příznivě, avšak pevnost skutečně postavit nebylo možné. Posádka musela čelit nepřátelským útokům ze strany Bandžanů, což značně vyčerpávalo lidské i finanční zdroje a jakékoli snahy o výstavbu byly ihned násilím ze strany místních ukončeny. Nakonec strach z Bandžanů, známých „lovců lebek,“ zapříčinil, že Portugalci odpluli, Bandské ostrovy už navštěvovali jen pomálu a soustředili se na nákup muškátového květu i oříšku v Malacce.⁹⁸

Na závěr je třeba zmínit, že portugalské zámořské výpravy zprvu neměly za prioritní cíl doplout až ke zdroji koření, nýbrž objevovat a mapovat tehdy neznámý svět. Krom toho se Portugalci snažili na nově dosažených územích vybudovat faktorie a zahájit obchod.

⁹³ Různé zdroje totiž uvádí různé údaje o osudech jednotlivých lodí flotily.

⁹⁴ V literatuře je běžné zaměňovat název Moluky za Bandské ostrovy – viz kapitola 1.1: Bandské ostrovy spadají pod Moluky aneb Ostrovy koření a tvoří jejich nejnižnější součást.

⁹⁵ VLEKKE 1959, s. 91-92; HUYGHE 1997, s. 144.

⁹⁶ MILTON 2001, s. 8.

⁹⁷ Ibid.

⁹⁸ Ibid, s. 8-9.

To, že dospěli jako první i k Ostrovům koření, byla ve skutečnosti náhoda, jakkoli z této skutečnosti nakonec nějakou dobu prosperovali.

3.3 Pronikání Španělska do obchodu s kořením

Portugalští mořeplavci nezůstali ve vodách moří jihovýchodní Asie sami příliš dlouho. Dalším Evropanům, kterým se zdárně podařilo dorazit až k Ostrovům koření, byli Španělé, kteří k nim paradoxně dopluli od americké pevniny. Překotný rozvoj portugalské i španělské námořní flotily způsobil již v počátcích zámořských výprav nutnost vytyčit sféry vlivu mezi těmito dvěma národy. Nejprve byla ustavena Linie demarkace⁹⁹ coby linie oddělující španělské zámořské impérium od toho portugalského. V platnost ji uvedl papež Alexandr VI. ve své bule *Inter caetera* dne 4. 5. 1493. Jednalo se o reakci na první Kolumbovu objevnou cestu uskutečněnou v letech 1492-93. Linie Demarkace přiřkla Španělsku veškeré ostrovy i veškeré pevniny objevené západně od pomyslné dělící čáry zhruba 300 mil na západ od Azorů a Kapverdských ostrovů. Oproti tomu Portugalsku připadlo vše směrem na východ.¹⁰⁰

Od Linie demarkace byl již jen krok ke Smlouvě z Tordesillas, která vznikla na popud nespokojeného portugalského krále Jana II.¹⁰¹ Jan se obrátil na španělského krále Ferdinanda a jeho družku Isabellu s požadavkem pozici Portugalska zvýhodnit na úkor Španělska, které získalo víc. Vyslovili souhlas, načež dne 7. června 1494 vešla v platnost Smlouva z Tordesillas. Ta vytyčila polohu dělící linie následovně: 370 leguů západně od Kapverd, tedy mezi 48° a 49° od nultého poledníku. Význam aktu spočíval v tom, že si obě země rozdělily sféry vlivu na poloviny. Původně nezamýšleným územním ziskem se na základě této smlouvy pro Portugalce stala Brazílie, a to na rozdíl od většiny amerického kontinentu. Dohoda však s přesností neukotvila, který stupeň zeměpisné délky je určujícím dělitelem na druhé straně polokoule, což v následujícím období výprav za kořením způsobilo značné problémy. Sporným územím se tedy záhy staly zejména tak žádané Moluky a oba dva národy si na toto území dělaly nárok, stejně jako na monopol k obchodování s kořením.¹⁰²

Tím, kdo podnikl Španělsko vypravit na moře své vlastní loď s vidinou zisku

⁹⁹ The Line of Demarcation.

¹⁰⁰ *The Encyclopedia Americana: International Edition: Complete in Thirty Volumes First Published in 1829* 1987 (sv. 8.), s. 681.

¹⁰¹ Jan II. (1455-1495). Portugalský král, syn Alfonse V. Roku 1494 stál u podpisu Smlouvy z Tordesillas. (*New Century Cyclopedia of Names* 1954 (sv. 2.), s. 2198).

¹⁰² Cf: *The Encyclopedia Americana: International Edition: Complete in Thirty Volumes First Published in 1829* 1987 (sv. 8.), s. 681; VLEKKE 1959, s. 95, 101.

koření, byl Fernão de Magalhães.¹⁰³ Jednalo se o portugalského rodáka, který strávil pět let ve službách krále jako žoldněř při plavbách do Indie. Během té doby byl opakovaně zraněn a účastnil se i bojového tažení na Maroko, v jehož důsledku byl portugalským králem Manuelem prohlášen za zrádce. Po návratu Manuelovi nabízel své plány na doplutí k Ostrovům koření západní cestou, avšak král od něj již jakékoli služby odmítl přijmout. Po tomto ponižujícím odmítnutí se roku 1518 Fernão de Magalhães vypravil na dvůr španělské koruny. Zde byl jeho plán s nadšením přijat poté, co Karlu I.¹⁰⁴ vyložil fakta o Bandských a Moluckých ostrovech bohatých na muškát.¹⁰⁵

Magalhãesova výprava se do dějin zapsala jako první cesta kolem světa. Slavnostní vyplutí se odehrálo 10. 8. 1519,¹⁰⁶ kdy od španělského přístavu odrazilo pět plavidel. Nazpět do Sevilly se však vrátilo jen jedině spolu se 17 muži, a to 8. 9. 1522. Celou cestu formou lodního deníku písemně zaznamenal Antonio Pigafetta původem z Itálie. Cestou kolem světa je Magalhãesova námořní výprava nazývána právem, jelikož se jednalo o první lodě, které dopluly na Moluky západní cestou, tedy ze Španělska přes Ameriku až do jihovýchodní Asie – a nazpět. Sám velitel ovšem i s notným počtem posádky zahynul při zastávce na Filipínách, když se takřka zbytečně zapletl do šarvátky domorodých obyvatel. Loď jménem *Victoria* však pod jiným kapitánem zdárně doplula do přístaviště v Bruneji, které bylo vyhlášeným obchodním centrem severního pobřeží Bornea. Tam však Španělé mnoho nepořídili, neboť se dostali do sporu se zdejšími Malajci. Brunejský panovník navíc chvíli před jejich příjezdem přestoupil na islám, a tak se v té době zaobíral jeho rychlým šířením na svém území. Podmanil si tudíž i pobřeží na severu Bornea, stejně jako ostrovy Sulu. Španělé z toho důvodu obrátili směr a s *Victorií* zamířili zpět na východ. Propluli skrz ostrovy Sulu a zcela neplánovaně se ocitli na Molukách. Jak píše Pigafetta: „*V pátek 8. listopadu 1521 tři hodiny před západem slunce jsme vpluli do přístavu ostrova Tadore, a spustivše kotvu do hloubky dvaceti loket, ze všech děl jsme vystřelili.*“¹⁰⁷ Tato skutečnost velmi zaskočila Portugalce, kteří si činili nárok

¹⁰³ Španělsky Fernando Magellan či Ferdinand Magellan. Narozen 1480 neznámo, zda v Portu nebo Sabrose. Zemřel 27. 4. 1521 na Filipínách. Portugalský mořeplavec, který plul pod vlajkami jak Portugalska, tak Španělska. První cestu uskutečnil v letech 1505-1512 a druhou v letech 1519-1521. Objevitel Magellanova průlivu. (*The New Encyclopaedia Britannica* 1998 (sv. 7.), s. 669).

¹⁰⁴ Budoucí Karel V. (24. 2. 1500 – 21. 9. 1558), potomek Filipa I. Sličného a jeho ženy Jany Šílené; jeho děd byl císař Maxmilián I. Byl prvním španělským králem (v letech 1516 – 1556) a v pořadí pátým římskoněmeckým králem a císařem (v letech 1519 – 1556). (*The Encyclopedia Americana: International Edition: Complete in Thirty Volumes First Published in 1829* 1987 (sv. 6.), s. 307).

¹⁰⁵ HUYGHE 1997, s. 146; MILTON 2001, s. 23.

¹⁰⁶ Doslov za českým vydáním Pigafettova deníku *Zpráva o první cestě kolem světa* Olgy Kandertové a Stanislava Novotného udává datum vyplutí odlišně, když prohlašuje: „*Dne 20. září 1519 vyplulo z přístavu Sanlúcar pět španělských lodí, aby pod vedením Portugalce Fernãa Magalhãese objevili západní cestu k Molukám, ostrovům koření.*“ (PIGAFETTA 1975, s. 112).

¹⁰⁷ PIGAFETTA 1975, s. 73.

na monopol na obchod s indonéským kořením.¹⁰⁸

Cesta se však i přes všechny ztráty na životech i plavidlech vyplatila. Jediná loď, která se vrátila na domácí půdu, Victoria, přivezla do Evropy zásoby hřebíčku pocházející přímo z Moluk. Koření bylo následně rozprodáno se ziskem ve výši 2 500%. Vysoké ceny v Evropě neměla na svědomí vzácnost koření v krajích jeho původu, ale především nákladnost a rizikovost přepravy. Právě početné lidské oběti, stejně jako výdaje na výstavbu lodí, které se jen zřídka vrátily zpět v pořádku, navýšily ceny této komodity na závratnou úroveň.¹⁰⁹ O útrapách na palubě lodě plující do zámoří podává ve svém deníku svědectví Antonio Pigafetta, kterého jsem zmínila již dříve:¹¹⁰ „*Tři měsíce a dvacet dnů jsme vůbec neměli čerstvou stravu. Jedli jsme suchary, vlastně ne už suchary, ale jen prach s hrstmi červů smíchaný, protože ti to lepší sežrali; smrděly velmi myšimi chcánkami a vodu žlutou, až shnilou jsme pili po mnoho dnů, a také hovězí kůže jsme jedli, co byly na hlavním stěžni, aby stěžeň stožárové lano nepředřel. Od slunce i od deště a větrů byly velice tvrdé. Nechávali jsme je čtyři až pět dnů v moři namočené, pak jsme je na chvíli položili na řeřavé uhlí a tak jsme je jedli, a často i piliny z prken. Krysy se prodávaly za půl dukátu jedna, jen kdyby jich dost bylo... Dásně některým z nás naběhly, a sice jak nahoře, tak i dole, takže vůbec jíst nemohli a tak na tento neduh umírali. Zemřelo 19 mužů... Dvacet pět či třicet mužů onemocnělo na pažích, na nohou, či na jiném místě...*“¹¹¹ Jindy posádka prosila o přivlečení zabitých mužů či žen z pevniny. Věřili, že by se mohli uzdravit po jídání jejich vnitřností.¹¹²

Návrat španělské lodi naplněné hřebíčkem pobouřil Portugalsko. A to tím spíše, že místní domorodí vládci předtím stvrdili Portugalcům svým podpisem monopol na obchod s kořením. Na portugalském trůnu tehdy již seděl nový král, Jan III.¹¹³ Ten pronesl před španělským vládcem oficiální stížnost. Ačkoli Portugalci již v zámoří ztráceli na síle, přistoupil později španělský Karel I. (V.) na Smlouvu ze Zaragozy. K jejímu podpisu došlo 22. dubna 1529 a jednalo se de facto o revizi Smlouvy z Tordessilas. V platnost tak vešlo rozhodnutí, že se Španělsko za 350 000 dukátů vzdává nároku na oblast Ostrovů koření, přičemž ale pro sebe získá Filipíny.¹¹⁴ Tím se vliv Španělska na obchod s indonéským

¹⁰⁸ Cf: HUYGHE 1997, s. 147; VLEKKE 1959, s. 94-95.

¹⁰⁹ VLEKKE 1959, s. 90.

¹¹⁰ Pro autentičnost výpovědi ponechávám tuto citaci ve větší délce.

¹¹¹ PIGAFETTA 1975, s. 26.

¹¹² Ibid, s. 28.

¹¹³ Jan III., portugalský král. Narozen 6. 6. 1502 v Lisabonu, kde také 11. 6. 1557 zemřel. Vládl v letech 1521-1557. Během jeho vlády došlo k velkému rozvoji námořní síly v Indickém oceánu. (*The New Encyclopaedia Britannica* 1998 (sv. 6.), s. 579).

¹¹⁴ Název „Filipíny“ ostrovům udělili první španělští kolonizátoři, kteří pojmenování zvolili dle následníka španělského trůnu, Filipa II. Největší zásluhy na dobytí Filipín nesl M. L. Legazpi. (*The Encyclopedia*

kořením zcela eliminoval.¹¹⁵

I Portugalsko nedlouho poté ztrácí na významu. Ačkoli Portugalci zpočátku měli v regionu jihovýchodní Asie velké šance, jejich pozice nebyla pevná. Nedostatečné pochopení zákonitostí místního obchodu, stejně jako nedostatečný počet lodí a obchodníků způsoboval neustálé slábnutí jejich obchodního vlivu. Vzhledem ke skutečnosti, že mělo Portugalsko tou dobou již mnoho jiných strategických pozic v zámoří, například kontakty s japonským trhem nebo Macao umožňující styky s Čínou, rozhodli se Portugalci dále na území Ostrovů koření neplýtvat silami ani prostředky a začali se soustředit na jiné cíle. Byli si vědomi svého nedostatku lodí, prostředků i lidí nutných k udržení zámořských oblastí. Oficiálně koloniální panství Portugalců v oblasti Východní Indie skončilo pádem Malakky do nizozemských rukou, k čemuž došlo roku 1641. Ve skutečnosti již však tou dobou nemělo Portugalsko v tomto regionu v podstatě žádný vliv.¹¹⁶

Americana: International Edition: Complete in Thirty Volumes First Published in 1829 1987 (sv. 21.), s. 913.

¹¹⁵ Cf: KLÍMA 2006, s. 213; MILTON 2001, s. 26; *The Encyclopedia Americana: International Edition: Complete in Thirty Volumes First Published in 1829 1987* (sv. 8.), s. 681.

¹¹⁶ DUBOVSKÁ 2005, s. 132, 134.

3.4 Založení Východoindické společnosti a vstup Holandska do obchodu s kořením

Holandřané již dlouho před tím, než své lodě poprvé vypravili do zemí Orientu, ovládali námořní obchod probíhající skrze Baltské moře do moře Středozevního. Holandské lodě se vymykaly svojí konstrukcí, neboť se jednalo o lodě rychle vyrobitelné a také snadno navigovatelné. Navíc byly jejich přístavy hned druhými po Benátkách, kam směřoval dovoz koření a odkud se rozprodávalo dále do Evropy. Tím, co z Nizozemí učinilo přístavní velmoc, byla politická situace v Antverpách,¹¹⁷ odkud odešlo mnoho obchodníků a bankéřů. Usadili se zejména v Amsterdamu, kde svými prostředky pomohli vybudovat jeden z nejdůležitějších dopravně-obchodních uzlů tehdejší Evropy. Byly budovány četné zásobovací kanály, vznikaly banky a též byla financována výroba námořních lodí v nebývalé míře. Díky nim pak holandsští obchodníci v budoucnu ovládli většinu evropského obchodu s jihovýchodní Asií. Pozice Amsterdamu dokonce předčila Hamburk, jakkoli se mohlo prve právě o něm uvažovat jako o dominantním evropském přístavu.¹¹⁸

Jedním z faktorů, které stály za prvními výpravami Holandřanů do zemí Orientu s cílem najít zdroj koření, byl návrat Jana Huyghena van Linschotena¹¹⁹ do své domoviny, ke kterému došlo roku 1592. Tři roky na to vydal své zážitky ve třech dílech pod souhrnným názvem *Itinerář*.¹²⁰ V případě van Linschotena šlo o prvního Nizozemce, který podal zprávu o podobě zemí Dálného Východu včetně jejich podrobného geografického popisu, map a všech informací potřebných k vyplutí do takových končin. Ve svém deníku se rozepisoval i o takových detailech, jako je obvyklý plat či přiděl stravy jednotlivého člena posádky lodi mířící do východních moří. Výčet stravy obsahoval takové položky jako 1 a 3/4 libry sušenek, půl džbánu vína, džbán vody, přiděl solených ryb nebo sušeného masa a ze začátku cesty i česnek nebo cibuli. Oproti tomu na zpáteční cestě měl každý muž nárok již

¹¹⁷ Roku 1576 byly protestantské Antverpy dobyty katolickým Španělskem. Do té doby byly Antverpy jedním z nejbohatších přístavů v Evropě, jejich dobytím však éra prosperity rázem ustala. Ti, co drancování Španělskem přežili, mohli buď odejít jinam, nebo konvertovat ke katolické víře. Mnoho obchodníků a dalších zámožnějších obyvatel zvolilo dobrovolný odchod. (*Dějiny světa* 2003, s. 156-7).

¹¹⁸ Cf: *Dějiny světa* 2003, s. 157; KEAY 2005, s. 222; PARTHESIUS 2010, s. 33.

¹¹⁹ Jan Huyghen van Linschoten (1563-1611). Cestovatel a průzkumník holandské národnosti. Doplnil do Goy a plavil se i Arktickým oceánem. Šest let pobýval v Indii při výkonu funkce účetního pro arcibiskupa v Goe. Po svém návratu do Evropy vydal dílo popisující indickou krajinu, lidi i zvyky, čímž podnítil touhu Holandřanů plavit se do Asie. (*The New Encyclopaedia Britannica* 1998 (sv. 7.), s. 381).

¹²⁰ Latinsky *Itinerario*.

jen na příděl sušenek a vody, dokud s lodí úspěšně nedosáhli Mysu Dobré naděje.¹²¹

Přímým důvodem k vyplutí na moře pak bylo uzavření lisabonského přístavu pro všechny obchodníky z Anglie a Nizozemí, které nařídil král Filip II. Tím Holanďané mimo jiné orientální zboží přišli i o přístup ke koření, a proto se jej vydali hledat na svých lodích sami.¹²²

První čtyři holandské lodě dospěly k západním břehům Sumatry 5. června roku 1596, po patnácti měsících od opuštění evropských břehů. O několik dní později, konkrétně 23. června, lodě zakotvily v javánském Bantenu. Flotila z Evropy vyplula již roku 1595 a jejím vedením byl pověřen Cornelis de Houten.¹²³ Cesta však trvala více jak dvakrát tak dlouho, než bylo původně v plánu a před dosažením cíle zemřelo 145 z 249 členů posádky.¹²⁴ Na vině byl zejména kapitánův nedostatek znalostí mořeplavby mimo domácí dobře zmapovaná moře,¹²⁵ stejně jako ne zcela zvládnuté velení výpravě. Na palubě prý velmi často docházelo k neshodám kapitána spolu s obchodníky, které příležitostně končily i uvězněním některých z nespokojených. Problémem Cornelia de Houtena byla prý jeho náchyllost k přeceňování svých schopností. Ani na jedné z obou plaveb, které se pod jeho velením uskutečnily, však avizované předpoklady v praxi neprokázal. Přesto neměl problém přesvědčit holandské investory, aby se na cestě finančně podíleli. Zvláštní je to zejména z toho důvodu, že první de Houtenova cesta nezaznamenala takový finanční úspěch, v jaký všichni její podílníci doufali. Výprava nedovedla najít cestu na Moluky a po třech letech v zámoří dovezla zpět do Nizozemí pouze pepř, jehož rozprodání pokrylo jen vstupní náklady šplhající do výše 290 000 guldenů.¹²⁶

V roce 1598 na moře vyplulo hned pět flotil o celkovém počtu 22 lodí.¹²⁷ Třináct z nich se vydalo směr Mys Dobré naděje a devět zbylých mířilo k Magalhãesovu průlivu. Z třinácti lodí se s úspěchem navrátilo celých dvanáct. Oproti tomu lodě plující

¹²¹ Cf: KEAY 2005, s. 222-3; LINSCHOTEN 2010, s. 13-14; VLEKKE 1959, s. 2, 109.

¹²² VLEKKE 1959, s. 108.

¹²³ Cornelis de Houten, též Houtman (1540-1599). Spolu se svým bratrem vedl první holandskou zámořskou výpravu do Orientu. Společně na moře vypluli v roce 1595. Byl dobře obeznámen s dílem van Linschotena. Zemřel při potyčce s acežským sultánem. (*The New Encyclopaedia Britannica* 1998 (sv. 6.), s. 87).

¹²⁴ Parthesius ve svém díle dokonce tvrdí, že zemřelo 162 z 249 mužů. (PARTHESIUS 2010, s. 34).

¹²⁵ Tato první holandská plavba se uskutečnila ještě před tím, než bylo plně dokončeno van Linschotenovo dílo. Přesto však je zřejmé, že minimálně s prvními dvěma díly byl Cornelis de Houten před vyplutím obeznámen. (KEAY 2005, s. 223).

¹²⁶ Cf: KEAY 2005, s. 223; PARTHESIUS 2010, s. 33-34; VLEKKE 1959, s. 107-8.

¹²⁷ Parthesius ve svém díle jmenuje pouze dvě výpravy. Jednu financovala Magalhãesova obchodní společnost a veleli jí dva kapitáni, Jacques Mahu a Simon de Cordes. Druhé plavbě velel Olivier van Noort (též psaný Oliver), který se proslavil jako první Nizozemec, který uskutečnil cestu kolem světa. (PARTHESIUS 2010, s. 33).

Magalhãesovým průlivem povětšinou štěstí neměly. Jedna z nich byla přepadena a zabavena jihoamerickými Španěly, jiná Japonci a ještě další Portugalci obchodujícími na Ostrovech koření. Ze všech devíti plavidel jen jedno slavilo úspěch. Velel mu Oliver van Noort¹²⁸ a nejen, že úspěšně doplul až do Východní Indie, ale také se proslavil jako první Holanďan, který vykonal cestu kolem světa. Pro zpáteční cestu totiž zvolil trasu kolem Mysu Dobré naděje. Během plavby se však prý choval jako pirát, který se nejednou přizpůsobil na Španělských lodích. Flotily, které svoji cestu nedokončily, však stály nizozemské investory nemalé peníze.¹²⁹

Jiné výpravě, která se ve své době proslavila, velel Jacob van Neck.¹³⁰ Vyhnul se jakýmkoli násilnostem na ostatních Evropanech i na místních a obchod vedl ve jménu vyjednávání. Navíc jeho čtyři lodi byly historicky prvními holandskými plavidly, které dopluly až na Ostrovy koření. Namísto útočení na místní však mořeplavci připluli do přístavu a začali s místními vyjednávat ceny. Vstoupili jako každý jiní do obvyklých obchodních vztahů, kdy bylo třeba s pány přístavu smluvit výhodné podmínky i výši cel. To celé se odehrávalo na souši v jednotlivých skladištích. Mezitím, co od rána do večera uzavírali výhodné obchody a nakládali koření na loď, stali se předmětem zájmu místních. Ti na nich obdivovali především helmy, sametové látky, brýle nebo kyrusy. Mezi obyvateli Band a Holanďany po ukončení obchodu panovaly tak dobré vztahy, že na ostrovech Holanďané zanechali několik svých mužů spolu s majetkem v hodnotě 3 800 guldenů. Cílem nebylo jen stvrzení důvěry vůči domorodcům, ale též touha uchránit své investice. Ostrované se poté pro záruku dobrých vztahů zavázali muže i se zbožím chránit až do doby opětovného příjezdu holandských lodí. Van Neckova flotila navštívila ještě Ternate a Ambon. Tam i jinde uvítali Holanďany s jistým očekáváním, že od nich vyzískají pomoc proti agresivním Portugalcům. Ovšem to van Neck vždy odmítl, neboť jeho cílem byl obchod, nikoli ozbrojené střety. Dobře si uvědomoval, že při otevřené válce by riskoval život posádky, stejně jako peníze investorů. Indonéští obchodníci si zase byli vědomi, že jim soupeření mezi Holanďany a Portugalci umožňuje zvýšit ceny koření. Během několika let vzrostly až dvojnásobně, stejně jako se neustále zvedala cla. Byla ovšem i místa, kde

¹²⁸ Oliver van Noort, též Olivier. Narodil se roku 1568 v Utrechtu a zemřel roku 1627 ve Schoonhovenu. Ze své cesty kolem světa se vrátil 26. 8. 1601. O finanční stránce se jednalo o velmi ztrátový podnik. Zpět doplula jen jedna z původně čtyř lodí a pouhý zlomek posádky v zuboženém stavu. (DOUGLAS, Peter. Olivier van Noort: The First Dutch Circumnavigator. In: *New Netherland Institute: Exploring America's Dutch Heritage* [online]. [cit. 2014-10-05]. Dostupné z: http://www.newnetherlandinstitute.org/files/6713/5396/7875/Oliver_van_Noort.pdf).

¹²⁹ VLEKKE 1959, s. 111.

¹³⁰ Jacob van Neck, celým jménem Jacob Cornelis van Neck. Též Cornelius. Narodil se roku 1564 a zemřel 8. 3. 1638 v Amsterdamu. (Geni [online]. [cit. 2014-10-05]. Dostupné z: <http://www.geni.com/people/Jacob-Cornelisz-van-Neck/6000000013845270262>).

se Holanďané kladného přijetí nedočkali, totiž Madura a Aceh. Tam byli stále otřeseni z hrubého chování Cornelia de Houtena, který byl nakonec v acežském přístavišti zavražděn a jeho bratr na dva roky uvězněn. Nicméně Madura a Aceh zůstaly výjimkou, protože na většině území Indonésie bývali i další Holanďané po van Neckovi často bez odporu přijati. Například Sultan Shah,¹³¹ panovník na Ternate, prý osobně dopádl na své tradičně zdobené dlouhé kanoi *kora-kora* až k holandské lodi, aby ji uctil osobním pozdravem. Admirál Jacob van Neck se do Amsterdamu navrátil takřka jako hrdina, když dorazil se čtyřmi plně naloženými loděmi zejména pepřem. Zisk, který tím svým sponzorům ve společnosti *Oude Compagnie of Amsterdam* zajistil, narostl do výše kolem 400 procent. Příplutí flotily bylo dokonce zachyceno na obraze Hendricka Vrooma¹³² s názvem *Return of the Second Dutch Expedition to the East Indies*.¹³³

Jakkoli byla s výjimkou van Necka a pár dalších většina plaveb neúspěšných, otevření cesty na Východ stejně jako vidina možných výnosů, které se přeci jenom prokázaly jako reálné, podnítila i ostatní nizozemské přístavy, aby i od jejich mol odrazily lodě směrem na Východ. Nehledě na to, že též v samotném Amsterdamu si navzájem konkurovalo hned několik podnikatelských spolků. Z ostatních pak byly zejména Holland a Zeeland aktivními centry, které se rozhodly s Amsterdamem soupeřit. V obou bylo založeno hned několik menších obchodních společností, které se podílely na financování zámořských výprav. Do roku 1601 z Nizozemí odplulo 14 flotil čítajících dohromady 65 plavidel. Ta navštívila západní Sumatru, Jávu, Ostrovy koření, Brunej, severní Borneo, filipínskou Manilu, Japonsko, Ceylon, severní Austrálii, pobřeží Thajska a dokonce i Čínu. Ke konkurenci jednotlivých států Evropy se však v případě Nizozemí přidal ještě konkurenční boj ve vlastních řadách, což ve výsledku neprospívalo nikomu z nich a rozhodně to nevedlo k maximalizaci zisků. Uměle si tím holanďští mořeplavci například navyšovali ceny koření v zemích původu a naopak snižovali prodejní cenu na domácím trhu.¹³⁴

Každá jednotlivá malá obchodní společnost fungovala tak, že postupně nahromadila prostředky za účelem zafinancování konkrétní cesty na Východ. Po návratu

¹³¹ Celým jménem Baabullah Shah či Baabullah Datu Shah, u vlády v letech 1570-1583 (Sultan Baabullah Datu Syah Penguasa 72 Negeri. In: *Wacana Nusantara: dimana sejarah dan budaya Nusantara menemukan rumahnya* [online]. [cit. 2014-10-05]. Dostupné z: <http://www.wacananusantara.org/sultan-baabullah-datu-syah-penguasa-72-negeri/>).

¹³² Hendrick Vroom, celým jménem Hendrick Cornelis Vroom (1566-1640). Holandský malíř, kreslil zejména námořní výjevy. Jeho syn Cornelis byl také malíř, ale zaměřoval se na malby lesa a romantických zátiší. (*Grand Larousse encyclopédique en dix volumes* 1962 (sv. 10.), „Vroom“).

¹³³ Cf: KEAY 2005, s. 225, 234; VLEKKE 1959, s. 113-114.

¹³⁴ PARTHESIUS 2010, s. 33-34; VLEKKE 1959, s. 111-113.

lodi, byla-li mise úspěšná, si jednotliví podílníci rozdělili zisk. Vrátila se jim tak jejich investice zvýšená navíc o jisté procento toho, kolik se na výpravě vydělalo. Pokud se však cesta opakovaně nedočkala úspěchu či se flotila vrátila, ovšem zisk z prodeje komodit nebyl tak velký, odrazovalo to postupně jednotlivé investory od dalšího vkládání svého kapitálu. To vážně ohrozilo celý proces vypravování dalších plavidel do asijských zemí. Právě pro záchranu obchodu s Východem vznikla v Amsterdamu roku 1600 jednotná společnost *Geünieerde Amsterdamse Oostindische Compagnie*.¹³⁵ Ta sice získala monopol na obchod mezi Orientem a Amsterdamem, ovšem nově vznikající společnosti z jiných měst se konkurenčního boje vzdát nechtěly a možnost přistoupit na amsterdamský monopol vstupem do jejich organizace pro ně nepřipadala v uvážení. Nakonec musela zasáhnout nizozemská vláda, která sjednocení obchodních rivalů přímo vynutila. Nizozemí setrvávající ve válce se Španělskem a Portugalskem potřebovalo mocnou a vlivnou zbraň, která by mu mohla pomoci. Vidělo ji právě v založení jednotné, silné a úspěšné společnosti obchodující se zámořím.¹³⁶

20. března 1602 vešla v platnost charta, která zakládala *Generale Vereenichde Geoctroyeerde Compagnie*,¹³⁷ též *Vereenigde Oostindische Compagnie*,¹³⁸ zkráceně VOC. Jednalo se o první akciovou společnost na světě. Zakládací charta měla účinnost 21 let a k jejímu vystavení došlo oproti poplatku 25 000 guldenů. Charta byla roku 1623 po jistých zásazích obnovena, přičemž ke znovunabytí její platnosti došlo v historii celkem sedmkrát. Monopol na námořní obchod patřil díky ustavení VOC pouze jejím členům a pro spolky, které se do nově vzniklého tělesa odmítly přidat, byla platnost charty zcela likvidační. Listina nedovolovala nikomu jinému než VOC vypravovat lodě z Nizozemí, ani obchodovat na území východně od Mysu Dobré naděje, stejně jako na západ od Magalhãesova průlivu. Tento areál byl pojmenován „obchodní zóna“. Mužem, který se o schválení charty zasadil, byl Johan van Oldenbarnevelt,¹³⁹ jeden z členů nizozemských generálních stavů.¹⁴⁰

VOC záhy jmenovala své vedení, stejně jako došlo k ustavení další struktury společnosti. Například se ukotvilo postavení akcionářů, nebo pozice jednotlivých měst a

¹³⁵ *Unified Amsterdam East India Company*.

¹³⁶ BALK 2007, s. 14.

¹³⁷ *General United Chartered Company*.

¹³⁸ *The Dutch East India Company*.

¹³⁹ Johan van Oldenbarnevelt (1547-1619): právník, politik, jeden z členů generálních stavů. V roce 1586 byl poctěn funkcí strážce pečeti, stejně jako se stal guvernérem státní kasy. Roku 1603 byl určen za vyslance do Anglie, kde mu byl později přidělen titul šlechtice. Za podivných okolností byl 23. 8. 1618 obviněn ze zrady a spolu s dalšími po krátkém přelíčení u soudu dne 13. 5. 1619 popraven. Tehdy mu bylo 71 let. (PÍŠA 2012, s. 4).

¹⁴⁰ Cf: BALK 2007, s. 14; PÍŠA 2012, s. 2, 4.

regionů s ohledem na jejich vliv ve VOC a v představenstvu. Projednala se metoda získávání vstupních financí, pravidla vedení společnosti a mnoho dalších skutečností nutných k funkci VOC. Privilegia, která při svém vzniku VOC vyzískala, z ní učinily mocnou jednotku srovnatelnou s novým státem. Kromě ekonomické moci se brzy stala i silným hráčem na poli politiky. Silný vliv musela tato organizace získat i díky nemožnosti rychlého spojení mezi Indonésií a Holandskem. Záležitosti, které musely být rozhodnuty bezodkladně, proto logicky spadaly do kompetencí členů VOC operujících na asijské půdě. Do čela VOC bylo ustaveno sedmnáct hlavních ředitelů¹⁴¹ a společnost byla rozdělena do šesti Komor¹⁴² dle oblastí, které zastupovaly. Svoji Komoru měl samozřejmě Amsterdam, dále pak Holland, Zeeland, Hoorn, Rotterdam a nakonec Enkhuizen. Každá z Komor pak měla vlastní radu ředitelů a také celkem široké pole autonomie.¹⁴³

Hned v prvních letech existence VOC si ale všichni její podílníci uvědomili, jak je nevýhodné a vrtkavé investovat do jednotlivých cest a začali se snažit o možnost permanentního financování bez ohledu na výsledky jimi zaštitěných plaveb. Důvodem navíc byla už jen dlouhá čekací lhůta, než se vložený kapitál mohl podílníkům vrátit. Ta mohla čítat i dva a více let. Dalším úskalím byla možná ztráta posádky cestou do Orientu a následná neschopnost sehnat nové námořníky na zpáteční cestu. Obdobný scénář mohl stihnout i flotily, kdy lodě nedopluly všechny či potřebovaly nutné opravy před vyplutím nazpátek. Z toho důvodu bylo na Jávě, konkrétně v Batávii poblíž Sunda Street, roku 1619 založeno centrum VOC s úkolem tyto potíže řešit.¹⁴⁴

Do roku 1630 měla VOC zmapována téměř všechna indonéská tržiště a v následujícím období se zaměřila na prudkou intenzifikaci obchodu. Kolem roku 1650 se nejen na indonéském území již nacházelo mnoho holandských pevností a obchodních osad. Stejně tak byla v polovině 17. století pozice Nizozemí na východním území Asie zcela nezpochybnitelná. Další expanze Nizozemí, tentokrát směrem na západ, slavily stejný úspěch zhruba kolem roku 1660. Do konce století pak VOC zažívala svůj pomyslný ekonomický vrchol.¹⁴⁵

¹⁴¹ *Gentlemen of Seventeen.*

¹⁴² Holandsky *Kamers*, anglicky *Chambers*.

¹⁴³ Cf: PARTHESIUS 2010, s. 34; PÍŠA 2012, s. 4; WIDJOJO 2009, s. 14.

¹⁴⁴ PARTHESIUS 2010, s. 31.

¹⁴⁵ *Ibid*, s. 32.

3.5 Holandská přítomnost v Indonésii po založení Východoindické společnosti

Mírný přístup Holanďanů k ostrovům poskytujícím koření nevydržel příliš dlouho. V prvních letech po navázání obchodních styků s Indonésií a po zanechání mužů ze svých řad na indonéských ostrovech probíhaly vzájemné kontakty v úctě. S posádkami na Ternate, na Ambonu i na Bandských ostrovech se jednalo jako s váženými hosty. Obě strany však musely vynaložit jisté úsilí, poněvadž se navzájem považovaly za podivné cizince, kterým jen málo dovedou porozumět. I námořníci z Evropy totiž museli překonávat strach z neznáma.¹⁴⁶ Leckdy Indonésany považovali za mrzuté, podrážděné, zvrhlé, ostýchavé nebo zrádné. Holanďané zde však navzdory tomu krok po kroku budovali pevnou pozici, stejně jako usilovali o svoji převahu nad ostatními Evropany, především Portugalci. V důsledku svých snah vyzískávali holandští obchodníci od místních panovníků dohody o monopolu na prodej koření. Jeden z takových získali díky alianci se sultánem na Ternate, stejně tak se jim zadařilo i na Bandských ostrovech.¹⁴⁷

Se založením VOC a ustanovením její správy zároveň došlo k centralizaci obchodních vztahů, což v mnoha případech vedlo ke zhoršení vzájemných obchodů. Avšak tyto byly na základě síly VOC následně znovuustaveny. Přístup k místním se tak v následujících letech notně proměnil. Díky vzniku VOC mezi sebou přestaly soupeřit jednotlivé holandské společnosti. Vzájemné boje o nejlepší cenu a v důsledku toho její umělé navyšování ve prospěch místních tedy vzaly za své. Větší dopad pak mělo jmenování generálního guvernéra do čela VOC, který tím obdržel pravomoc spravovat indonéské území. Poprvé se tomu stalo roku 1610. Pod křídla VOC se také dostaly všechny faktorie v minulosti zbudované Holanďany. Ty se nalézaly jak na Ternate, tak v Gresiku, Patani, Acehu, Johoru, Bantamu nebo na Bandských ostrovech. V reakci na založení Východoindické společnosti vyrazilo z Holandska následující rok o třináct lodí více, než bylo původně v plánu. Zdaleka ne všechna plavidla se však navrátila zpět. I tak z Indonésie během tří let dorazilo 38 plavidel naplněných kořením. Pozměnil se ale význam takových cest. Již se nejednalo o pouhé obchodování, nýbrž i o manifestaci moci Holanďanů. V jejich pravomoci bylo jednat ve jménu Holandska a použít k tomu takřka

¹⁴⁶ Kapitáni lodí měli po doplutí k Ostrovům koření leckdy problém zajistit, aby stejná posádka nastoupila na palubu i na zpáteční cestu. Nebylo nezvyklé, když někteří z mužů utekli z přístavu a konvertovali k islámu. Jiní zběhli na domorodé pirátské lodě. Velení se tak občas muselo obrátit na indonéské autority, aby jim pomohly dát posádku dohromady. (VLEKKE 1959, s. 117).

¹⁴⁷ Cf: KEAY 2005, s. 239; VLEKKE 1959, s. 115-18.

jakékoli prostředky. Například admirál Steven van der Haghen¹⁴⁸ dostal od vedení VOC přímý rozkaz zaútočit na veškeré portugalské državy – a to jak v Mozambiku, tak na území Goy, Malakky i Ambonu. Portugalský odpor byl rychle zlomen a na Ambonu se sami vzdali ještě před případným krveprolitím. Byť ještě téhož roku Portugalci opustili pevnost i na Ternate, ta ambonská nesla pro Holanďany stěžejní význam. Jednalo se o první ryze holandské území v oblasti Indonésie. Únor 1605 znamenal pro Amboňany bez rozdílu jejich náboženského vyznání uzavření dohody spolu s Holanďany, kdy jednotlivé vesnice stvrdily jejich nadvládu stejně jako právo na monopol v podobě veškeré úrody muškátu i hřebíčku. Právoplatnost takové úmluvy je však napadnutelná, jelikož se Holanďané mohli jen domnívat, že domorodci chápali, co podpisem stvrzují. Stejně tak přináší pochyby absence autority někoho z místních *orang kaya*,¹⁴⁹ která by mohla hovořit za všechny obyvatele ostrova.¹⁵⁰

Novým cílem byla poté pro Holanďany Malakka, před jejímž napadením získali spojence v podobě johorského sultána. Ten za společnou snahu oprostit Malakku od portugalské nadvlády nabídl vojenskou sílu a v případě úspěchu i příslib obchodního monopolu. Město jako takové mělo patřit Holanďanům. Ani přes spojenectví se však nepodařilo Malakku získat. Portugalci v ní setrvali dalších pětatřicet let. Dalším neúspěchem pro VOC bylo španělské uchvácení Ternate i holandské obchodní sítě na Ostrovech koření. To mezi těmito dvěma národy rozpoutalo na území indonéských vod otevřenou válku. Nejinou obtíží byla pro Holanďany plánovaná výstavba pevnosti na bandském ostrově Neira. Místní populace se proti jejich plánu veřejně vzepřela, což zhruba sedm set padesát dělníků, ve skutečnosti vojáků, donutilo přesunout stavbu jinam. Nakonec se pevnost jménem *Nassau* dočkala dokončení. Holanďané však za vynucenou výstavbu zaplatili krví, když se s nimi chtěli Bandané za účelem dialogu setkat. Admirál Pieter Verhoeven¹⁵¹ se schůzkou souhlasil, dokonce i s tím, že se jí zúčastní bez ozbrojené stráže. Úmyslem místních však bylo jeho i dvacet devět dalších Holanďanů popravit. Celá událost vešla ve známost pod názvem *Verhoevenův masakr* či *Ohavná zrada Bandanů z 1609.*“ Holanďané se však nevzdali a započali s výstavbou nové

¹⁴⁸ Steven van der Haghen: narozen 1563 v Amersfoortu, zemřel roku 1624 v Utrechtu. Stal se prvním admirálem VOC. (Geni. [online]. [cit. 2014-10-05]. Dostupné z: <http://www.geni.com/people/Steven-van-der-Hagen-admiraal/600000018081363723>).

¹⁴⁹ Orang kaya = bohatí občané.

¹⁵⁰ Cf: KEAY 2005, s. 238; RICKLEFS 1982, s. 26; VLEKKE 1959, s. 118-19.

¹⁵¹ Též Verhoeff. Celým jménem Pieter Willemsz Verhoeff. Žil v letech 1560-1609. (FERREIRA, O. J. O. a ROUX, le Schalk. Fortaleza de São Sebastião en die Kasteel de Goede Hoop: 'n historiese en vergelykende studie. [online]. [cit. 2014-10-05]. Dostupné z: [http://www.dspace.up.ac.za/bitstream/handle/2263/9626/Ferreira_Fortaleza\(2008\).pdf?sequence=1](http://www.dspace.up.ac.za/bitstream/handle/2263/9626/Ferreira_Fortaleza(2008).pdf?sequence=1)).

pevnosti, tentokrát *Fort Belgica*. Po řadě odvet na Indonésanech, ale i porážek ve vlastních řadách, přiměli ještě roku 1609 domorodé obyvatelé k podpisu dalších smluv. Tím pohlíželi na ostrov Neira jako na území spadající pod jejich moc.¹⁵²

V období vlády prvních tří generálních guvernérů, v letech 1610-1619, měla VOC za své centrum ostrov Ambon. Postupně Holanďanům však docházelo, že Ambon je svojí lokací příliš odlehlý a že by potřebovali obchod kontrolovat trochu blíže ke křižovatkám asijských námořních cest. Za nejstrategičtější pozici považovali některý z přístavů ležících u Malackého nebo Sundského průlivu. Již od roku 1603 byl za obchodní uzel považován Banten, k zřízení centrálního ředitelství právě tam však nebyly vhodné podmínky. V Bantenu totiž působilo příliš čínských i anglických konkurentů a navíc v něm až moc dobře fungovala správa v podobě domů ve vlastnictví bohatých a vlivných obchodníků. Proto se VOC chtěla prosadit raději jinde. Dalším pádným důvodem pro zřízení pevného ředitelství byla rozpínavost Angličanů v regionu. Od roku 1611 pak fungovala stanice VOC i v Jayakartě, pro niž byl jako pro sídlo budoucího ředitelství VOC nakloněn sám Jan Pieterszoon Coen,¹⁵³ muž jmenovaný roku 1619 generálním guvernérem a také muž, který se díky své krutosti zasloužil o zásadní změny v přístupu k regionu Indonésie. Strategická pozice Jayakarty coby přístavu byla nepopíratelná. Tehdy ji spravoval princ Pangeran Wijayakrama, vazal Bantenu. V prosinci roku 1618 se ale Banten rozhodl k odvážnému kroku. Přiměl Brity, aby připluli do Jayakarty za účelem vyhnat Holanďany. Úkolu se zhostil admirál Thomas Dale, kterému se podařilo vypudit Coena i spolu s jeho menší flotilou. Coen odplul na Ostrovy koření, kde však sháněl posily. Thomas Dale spolu s princem mezitím oblehli pevnost Holanďanů, jejíž osádka chtěla koncem ledna roku 1619 kapitulovat. Tehdy ale zasáhly jednotky z Bantenu, které si uvědomily pravý dopad kapitulace Holanďanů. Představitelé Bantenu si během bojů uvědomili, že nemají zájem na tom, aby Holanďany vystřídali Angličané. Namísto toho byl z přístavu bantenskými silami vyhnán Thomase Dale, stejně jako byl jayakartský princ přinucen k útěku do hor.

¹⁵² Cf: KEAY 2005, s. 239-241; PARTHESIUS 2010, s. 38; VLEKKE 1959, s. 120, 133.

¹⁵³ Narodil se roku 1586 v malém městečku Hoorn do jedné z rybářských komunit na ostrovech Zuider Zee. Ve 13 letech opustil domov a usadil se v Římě, kde přebýval téměř sedm let, zatímco vykonával úřednickou práci. Po návratu domů nastoupil roku 1607 na loď do Indonésie. Poprvé se s Indonésií seznámil, když jako sekundární obchodník nastoupil roku 1607 na loď vyslanou do indonéského regionu za účelem získat monopol na obchod s kořením. Plavbu podstoupil znovu roku 1612, tentokrát již v pozici hlavního obchodníka. Ve 28 letech pak byl generálním guvernérem hlavním účetním a obchodním ředitelem v Bantenu. Roku 1619 sám povýšil na post generálního guvernéra, již čtvrtého v pořadí. Domů se vrátil roku 1623, ale jen na krátkou dobu, neboť byl roku 1627 opět povolán do funkce. Umírá na tropickou nemoc v noci dne 20. září 1629. Jeho tělo bylo spáleno na radnici v Batávii a ostatky později přeneseny do právě dostavěného kostela. Coen mimo jiné proslul svojí krutostí, kterou měl vystihnout výrokem před samotným králem, v němž tvrdil, že Holandsko by nemělo obchodovat bez válčení, stejně jako válčit bez obchodování. (Cf: RICKLEFS 1982, s. 26-27; VLEKKE 1959, s. 132-133, 135, 138, 143).

Posádka pevnosti tak najednou zůstala uvnitř hradeb, zatímco vojáci z Bantenu na dva měsíce obsadili celou Jayakartu. Mezitím holandská posádka shledala, že jejich pevnost nemá jméno. Dne 12. 3. 1619 se po poradě všech přítomných rozhodla provolat Jayakartu Batávií na počest starého germánského kmene Nizozemců. V květnu se k břehům Batávie navrátil Jan Pieterszoon Coen spolu s posilami a 30. května na ni zaútočil s ničivou silou. Vypudil bantenská vojska a Batávii vypálil. Nařídil výstavbu holandského městečka a také nové, větší pevnosti, kterou učinil vrchním ředitelstvím VOC. Jakkoli zprvu odmítal nazvat novou výstavbu Batávií, byl tento název odhlasován 3. 3. 1621 řediteli VOC. Právě dobytí Batávie hrálo v éře holandské koloniální moci hlavní roli. Z přístavu se brzy stalo mocné centrum, administrativní i vojenské, stejně jako rušný přístav a středobod jihovýchodoasijského obchodu.¹⁵⁴

Vizí Holanďanů v tomto regionu byl zisk pepře a dalšího koření a jeho následné odesílání do Evropy. Velmi brzy však členové VOC pochopili, že aby mohl jejich obchod prosperovat, musí pochopit místní trh, spolu s tím, že se do něj následně zapojí. Tím však byli nuceni obchodovat i s komoditami, které sami nepotřebovali a které ani neplánovali vyvážet domů – jenom proto, aby se jim postupnými kroky povedlo naložit kořením plnou loď chystající se k odplutí. Holanďané také pochopili význam textilu a textilních výrobků jakožto komodity, na jejíž bázi dobře fungoval vnitřní asijský trh. Krom toho do předmětu jejich zájmu patřilo i perské hedvábí, cejlonská skořice, čínský porcelán nebo měď a stříbro z Japonska.¹⁵⁵

Po čase si vedení společnosti uvědomilo i to, jak nevýhodné je vysílat na zpáteční cestu lodě ihned poté, co byly naloženy. Maximálně pak plulo současně několik málo takových. Pro tuto skutečnost hovořilo vlhké tropické klima, které mělo tendenci plavidla ničit a snižovat jejich plavbyschopnost. Na druhou stranu však loď již poškozená neměla mnoho šancí dojet v pořádku do Evropy bez možné pomoci odjinud. Proto Holanďané počali organizovat výpravy celých flotil, v rámci kterých si mohla jednotlivá plavidla vzájemně vypomáhat v případech nouze nebo ohrožení. Po roce 1620 se ale od této praxe počalo opět upouštět, protože se zdokonalila výroba lodí uzpůsobených na tropické klima. Vedle toho přestalo být zvykem, aby tatáž loď nejdříve fungovala v domácím trhu, než byla naložena na zpáteční cestu - tento mezičlánek zastaly lodě jiné. Nakonec pak začala obchodníky limitovat doba, kdy vícero plavidel čekalo na vyplutí déle, než muselo, a to jen z důvodu zkompletování větší flotily. Jan Pieterszoon Coen byl pak autorem

¹⁵⁴ Cf: RICKLEFS 1982, s. 26, 28; VLEKKE 1959, s. 139-140.

¹⁵⁵ Cf: KEAY 2005, s. 136; PARTHESIUS 2010, s. 38.

návruhu, aby velké lodě sloužily pouze jako plavidla mezi Evropou a Asií, zatímco pro vnitroasijský trh měly menší jachty a pramice.¹⁵⁶

Přibližně do roku 1630 činilo Holanďanům potíží vymoci si na Bandských ostrovech úplný monopol na obchod s kořením. Ředitelé VOC sice byli nakloněni agresivním formám jednání, nikdy se ale neodhodlali uchýlit k zásahu na civilní obyvatelstvo nebo domorodé vládcy jednotlivých ostrovů. Takové strategie, které nekooperovaly s lokální vládou, však nevedly k velkým výsledkům a Holanďané se pokoušeli zejména o vyhlašování blokad na místní trh. Po jmenování Coena do funkce však VOC přistoupila k drastičtějším řešením. Dne 27. února 1621 bylo vysláno na Bandy přes dva tisíce vojáků složených ze 1655 Evropanů, z kterých jen 150 nepřežilo cestu, dále z 250 Bandanů – členů posádky pevnosti, 100 žoldáků japonského původu a nakonec z 286 trestanců z Jávy sloužících coby veslaři nebo další pomocná síla. Účelem této akce pojaté jako „konečné řešení“ bylo vytlačit místní obyvatele a nechat půdu ostrovů obyvatelnou jen pro ty, které vybrala Východoindická společnost. Tím se zcela změnilo osídlení ostrovů a jejich tradiční obyvatelstvo téměř vymizelo. V důsledku plánu bylo totiž mnoho domorodců vyvražděno nebo pochyťáno a v Batávii prodáno do otroctví. Ti, kteří zvolili útěk do špatně přístupných horských oblastí, z velké části nepřežili tamější nehostinné podmínky a nebezpečství. Celkem z původních zhruba patnácti tisíc obyvatel Bandských ostrovů zbylo po zásahu necelých tisíc. Všech 44 významných představitelů ostrovů, patřících do vrstvy *orang kaya*, bylo odvečeno na holandské lodi, kde na následky zacházení postupně zemřeli.¹⁵⁷ Chybějící pracovní sílu pak Holanďané doplnili pomocí otroků z Papuy nebo Malakky. Holanďané také přebrali vládu nad několika málo faktoriemi vystavěnými v tomto areálu Angličany, čímž dobytí Bandských ostrovů s konečnou platností dovršili. Coen však za své násilné akce nikdy nestál před spravedlností, pouze byl soukromě důrazně pokárán úředníky z vlastních řad, stejně jako nadřízenými.¹⁵⁸

Jan Pieterszoon Coen nese vinu ještě za další restriktce, kterých se na Bandanech dopustil. Do doby jeho působnosti se hřebíček pěstoval na celkem rozsáhlých plochách Ostrovů koření. Formálně spravoval většinu těchto území sultán z Ternate, a proto Coen vyjednával s ním. Vyvinul na něj nátlak, jehož vyústěním bylo také prohlášení nelegálním jakýkoli obchod s kořením, který by nebyl veden ze strany holandské Východoindické společnosti. To však Coenovi nepřišlo dostatečné, pročež vyhlásil takzvané *hongí* jízdy či

¹⁵⁶ Ibid, s. 39-40.

¹⁵⁷ Keay ve své knize popisuje osud 44 příslušníků vrstvy *orang kaya* poněkud radikálněji. Byli prý mučeni, načež museli v poutech pochodovat v kruhu. Zabití poté byli setnutím hlav, což vykonala skupina samurajů naverbovaných do holandských služeb z Japonska. (KEAY 2005, s. 242).

¹⁵⁸ Cf: KEAY 2005, s. 242; PARTHESIUS 2010, s. 41; WIDJOJO 2009, s. 18-19.

hongj výpravy¹⁵⁹ s cílem vyplenit hřebíčkovce i veškerou sklizenou úrodu na Molukách, od čehož si sliboval ukončení nelegálního obchodu s touto komoditou – jiné zboží než to pro VOC zkrátka nemělo existovat. Výsledkem však bylo jak shledání, že takový čin dobře nezafungoval, tak i dlouhodobé otevřené nepřátelství obyvatel Moluk vůči Holanďanům. Výstraha možného opakování ale dobře sloužila jako nástroj, kterým se dali Molučané udržet pod kontrolou.¹⁶⁰

Po roce 1630 se pozice Holandska coby hegemon nad obchodem s indonéským kořením upevnila. Vedle potvrzení svých pozic na Ambonu po takzvaném „ambonském masakru“ roku 1623¹⁶¹ a vedle pevného postavení v Batávii se Holanďanům o něco později podařilo získat i Malakku, do té doby patřící Portugalcům. Stalo se tak v lednu roku 1641, a to díky počáteční blokádě Malackého průlivu vedené Holanďany. V jejím důsledku nemohla být Malakka dobře zásobena potravinami, což ohrozilo její obranyschopnost. Přesto byl odpor Malakky velmi tvrdý a bránila se celých pět měsíců, než byla nucena kapitulovat. Po jejím dobytí však význam přístavu upadl a jeho pozici naplno převzala Batávie, která si vysloužila přívlastek „Královna Indií“. Do ní se po dobytí přesunulo i značné množství portugalských rodin. Nadvláda Holandska nad indonéským územím nezpochybnitelná a pomalu ale jistě počala dostávat formu klasické kolonie a s tím související důslednější prosazování vlastních zájmů.¹⁶²

Po dobytí Malakky se mohly síly VOC s plnou silou vrhnout proti rebélii na Molukách a jižním Sulawesi. Již roku 1633 v tomto regionu vznikla aliance tří stran coby opozice proti Holanďanům. Pod vedením Kakialiho,¹⁶³ muslima z Hitu,¹⁶⁴ své síly shromáždili jak další souvěrci z Hitu, tak ternatské jednotky z Hoamoalu na Seramu a nakonec i Makasarané z Gowy.¹⁶⁵ Holanďané však dovedli tento odpor porazit a v červenci roku 1645 padla poslední pevnost protivníků. Tím byl nepřítel na Sulawesi eliminován.¹⁶⁶

Kolem roku 1650 si již Holanďané mohli také nárokovat absolutní převahu na moři v indonéském regionu. Přesto VOC stále nebyla takovou hrozbou, aby ustalo nelegální

¹⁵⁹ Anglicky *hongj expeditions*, případně *hongj raids*. Tradičně šlo o koncept organizovaných flotil místních lodí *kora-kora*, které Bandané vypravovali v případech místních válek před příchodem evropské moci. VOC však právě počátkem 17. století vypracovala strategii, v níž tradici *hongj* využívala ve svůj prospěch, a to zejména v oblasti Ambonu. (WIDJOJO 2009, s. 33).

¹⁶⁰ Cf: PARTHESIUS 2010, s. 42; WIDJOJO 2009, s. 209.

¹⁶¹ Více viz kapitola Anglie a její role v obchodu s indonéským kořením.

¹⁶² Cf: KEAY 2005, s. 246; RICKLEFS 1982, s. 59; VLEKKE, s. 158.

¹⁶³ Kakiali: byl studentem Sunana Giriho na Jávě. Následoval svého otce v aktivitách proti VOC a stal se hlavou muslimů z Hitu nespokojených s holandskou nadvládou. Známý je též pod přezdívkou „Kapitán Hitu“. (RICKLEFS 1982, s. 59).

¹⁶⁴ Hitu se nalézá v severní části ostrova Ambon.

¹⁶⁵ Gowa, stát na jihu Sulawesi.

¹⁶⁶ RICKLEFS 1982, s. 59-60.

obchodování s kořením i v Makasaru nebo na Ternate. O úplné ovládnutí těchto území se zasloužil až Arnold de Vlaming van Outshoorn.¹⁶⁷ Zařídil, aby ternatský sultán podepsal v Batávii v lednu roku 1652 souhlas se zákazem pěstování hřebíčkovce kdekoli mimo Ambon. VOC si tím mimo jiné vynutila právo vymýtit veškeré porosty hřebíčkovce mimo zmíněný ostrov. Podpis dohody však měl značné množství odpůrců v řadách jak Ternatů v Hoamoalu, tak Makasaranů i Malajců. Sám Vlaming van Outshoorn si musel názor na kontrolu produkce hřebíčku uhájit i před svými krajany, kteří měli za to, že poptávka po koření bude stále růst, stejně jako jeho ceny – a to bez ohledu na objem, který se u Indonésie vyveze. V prosazení opatření byl nakonec úspěšný. Proti domorodým odpůrcům van Outshoorn spolu s VOC podnikl v průběhu let 1652-58 velmi krvavé výpady, které se řadí k těm nejkrutějším v historii Východoindické společnosti. Výsledkem byla celá řada lidských obětí a vyhnanců z ostrovů, stejně jako důkladné vyplenění hřebíčkovců.¹⁶⁸

K dovršení holandské nadvlády nad regionem napomohl také fakt, že Španělé roku 1663 opustili své poslední pozice na Ternate a Tidore. O čtyři roky později Tidore formálně uznalo nadvládu VOC. Díky bedlivému střežení produkce hřebíčku se VOC skutečně podařilo téměř vymýtit nelegální prodej tohoto koření. Jedinou oblastí, nad kterou Holandsko nemělo moc, byl Gowský sultanát, v němž se s hřebíčkem dál čile obchodovalo a který byl pro VOC relativně silným protivníkem, k jehož ovládnutí došlo až po druhém velkém ozbrojeném střetu vedeném mezi lety 1668-9 podepsáním Holanďany již dříve navržené Smlouvy z Bungayi.¹⁶⁹ V sedmdesátých letech 17. století byla moc Holandska v regionu Indonésie již plně konsolidována. K drobným pokusům o vymanění z područí docházelo bez přestání, ovšem nikdy již nešlo o významné kroky, které by vedly k úspěchu. Hřebíčkovce mimo dohled VOC byly do jednoho vymýceny, monopol pro Holandsko byl již definitivní. K neštěstí Evropanů se tak však stalo takřka ve stejnou chvíli, kdy zájem o koření v Evropě začal upadat a kdy již nebylo možné spoléhat pouze na zisky z něj. Od počátku 18. století totiž rostla poptávka po dovozu oděvů a vzácných textilií a později poptávka po kávě a čaji. Tehdy však již byla pozice Holandska coby kolonizátora v Indonésii tak pevná, že ztráta obchodu s kořením neznamenal ztrátu moci v regionu. V 17. a 18. století fungovala v Indonésii hned 4 ředitelství VOC (Ambon, Ternate, Bandské ostrovy a Makasar) a Holanďané již dávno nebyli jen pouhými obchodníky. Jejich kolonie vyžadovala správu ve všech oblastech včetně diplomacie s ostatními zeměmi. Obchod s

¹⁶⁷ Arnold de Vlaming van Outshoorn: guvernér Ambonu (1647-1650), poté v letech 1652-1656 superintendant Ambonu, Bandských ostrovů a Ternate. (RICKLEFS 1982, s. 60).

¹⁶⁸ Cf: RICKLEFS 1982, s. 60-61; VLEKKE 1959, s. 168; WIDJOJO 2009, s. 20, 23.

¹⁶⁹ Treaty of Bungaya. Podepsána byla 18. prosince 1667 sultánem Hasanuddinem. Následně však sultán obnovil ozbrojený odpor. (RICKLEFS 1982, s. 62).

kořením se tak stal již méně významným, nicméně imperiální moci Holandska se tato skutečnost de facto nedotkla.¹⁷⁰

¹⁷⁰ Cf: KEAY 2005, s. 249; RICKLEFS 1982, s. 61-63; WIDJOJO 2009, s. 24-25, 27.

3.6 Anglie a její role v obchodu s indonéským kořením

Anglie nezůstala v touze po obchodu s exotickým kořením dlouho stranou. Za trasu si ale Angličané zprvu nezvolili tu kolem Mysu Dobré naděje nebo tu směrem na západ jako Španělé, ale cestu severní. Vypočítali totiž, že by mohla být až o 3 000 km kratší. Navíc by se cestou na moři nestřetli s konkurenčními národy a vyhnuli by se nemocem obvyklým v tropickém podnebí. První expedice se uskutečnila dne 23. 6. 1553, ovšem byla předurčena k neúspěchu. Již v době příprav se některé potraviny stačily zkazit a sudy s vínem pro změnu dobře netěsnily. Nicméně příznivý vítr velel urychleně vyplout. Flotila o třech lodích ale byla následně mocí silných větrů rozdělena, a tak vstříc dalekým krajům vyrazila neplánovaně osamocená jediná loď: *Edward Bonaventure*. Když dorazila po nebezpečné cestě mezi ledovci na dohled pevniny na pomezí Finska a Ruska, rozhodl kapitán Hugh Willoughby, že na ní přezimují. Tím se však stali oběťmi nehostinné přírody; posádka do jednoho skonala hlady. Ryby nešlo lovit přes silný led a veškerá zvířena spolu s napadnutím sněhu vymizela. Kry na moři stlačily lodě a díky postupujícímu tlaku je rozdrtily. Ani zbylé dvě lodě se do Indonésie nikdy nedostaly.¹⁷¹

Až čtyřicet let po fiasku začala Anglie opět zvažovat financování výpravy za kořením. Tu v letech 1577-1580 vedl sir Francis Drake.¹⁷² Posláním nebylo jen prozkoumat region a navázat v něm obchodní kontakty, ale s královním svolením též napadat a drancovat španělské lodě. I z Drakeovy expedice nakonec zbyla jen jediná loď, avšak o to větší slavila úspěch. Koncem roku 1579 doplula až k Molukám, kde týden kotvila. Sám Francis Drake o těchto ostrovech napsal: „*Nalézají se zde čtyři vysoké špičaté Ostrovy; jejich jména, Tirenáte, Tidóre, Matchan, Batchan, všechny velmi plodné a skýtající množství hřebíčku, jímž jsme se naplnili tak, jak jsme si přáli, za velmi levnou cenu.*“¹⁷³ Ze všech ostrovů byl pro Angličany nejdůležitější Ternate, protože zde byl Drake s velkou úctou přijat místokrálem. Následně nakoupil tolik koření, že posádka nakonec musela do

¹⁷¹ MILTON 2001, s. 12-15.

¹⁷² Sir Francis Drake (1540-1596). Anglický námořník. Na rozkaz královny uskutečnil mezi lety 1570-71 svoji první cestu - do Západních Indií. Poté se do zámoří plavil ještě s několika dalšími expedicemi. Byl prvním Angličanem, který se plavil Pacifikem. Také jako první muž Anglie obeplul svět. Mezi lety 1584-85 byl členem Parlamentu. (*New Century Cyclopedia of Names* 1954 (sv. 1.), s. 1331).

¹⁷³ „*These are foure high piked llands; their names Tirenáte, Tidóre, Matchan, Batchan, all of them very fruitfull and yeelding abundance of cloues, whereof wee furnished our selues of as much as we desired et a very cheape rate.*“ (*The world encompassed by Sir Francis Drake: being his next voyage to that to Nombre de Dios: collated with an unpublished manuscript of Francis Fletcher, chaplain to the expedition* 2010, s. 137).

moře vyhodit 8 svých děl, velkou část potravin a k tomu 3 tuny právě zakoupeného hřebíčku, aby byla loď vůbec schopná plavby. K Molukám totiž Drake připlul již notně naložen, a to zlatem z Mexika, stříbrem z Peru a chillským vínem. Drake následně zdárně doplul zpět do Anglie, která jej přivítala jako hrdinu. To mu mimo jiné zajistilo i pasování na rytíře královnou Alžbětou.¹⁷⁴

Anglie měla více důvodů, aby zahájila vlastní plavby. Jedním z nich bylo přerušení dodávek koření skrze Antverpy, které zavinily rozbroje mezi Holandskem a Španělskem. Obchod s kořením mezi Anglií a Sýrií omezovaly rozbroje Španělů tentokrát s Portugalci, a to v Gibraltarském průlivu. Alžběta I. vydala roku 1591 souhlas s vyplutím sira Jamese Lancastera a Georga Raymonda, kteří měli usilovat o přímé zapojení Anglie do obchodu s kořením. Výprava však zaznamenala fatální neúspěch. V důsledku velké úmrtnosti posádky a následného potopení Raymondovy lodi dorazil do Indonésie pouze sir Lancaster. Doplul sice do Acehu a do Penangu, ale jeho návrat se nezdařil. Ztroskotal a do své domoviny se roku 1594 dostal skrze dobrodiní francouzského korzára.¹⁷⁵

Britskou odpovědí na jednotlivé holandské výpravy, které začaly svým sponzorům vynášet vysoké zisky, bylo ustanovení Britské Východoindické společnosti. K jejímu vzniku došlo roku 1600 díky zakládací listině vydané královnou. Byla tak založena o dva roky dříve než holandská VOC, nicméně její rozvoj nebyl zdaleka tak prudký. Také po finanční stránce zaostávala – počáteční kapitál byl zhruba osminový oproti tomu, který shromáždili holandští obchodníci. Avšak ke kýženému rozvoji obchodních aktivit vlivem vnitřních rozporů nikdy nedošlo. Byl to Sir James Lancaster, kdo obdržel povinnost opět se do zemí Orientu vypravit a velet tak první cestě do zámoří právě pod křídly právě ustanoveného obchodního spolku. V červnu roku 1602 doplul znovu do Acehu a následně navštívil Banten. V něm získal souhlas ke zbudování obchodního střediska. Banten za svůj obchodní přístav, důležitý pro vývoz pepře, udrželi Britové ve svých rukou celých 80 let. Sir Lancaster se dovedl v pořádku vrátit do Anglie, a to s takovou zásobou pepře, že nebylo v jeho silách jej všechen rozprodat. I svým investorům následně musel část ze zisku splatit v naturálních formou pepře. Druhá výprava sponzorovaná Východoindickou společností se uskutečnila roku 1604 a jejím velením byl pověřen sir Henry Middleton. Doplul na Ternate, Tidore, Ambon i Bandské ostrovy, čímž započalo ostré soupeření s Holandskem. Obě mocnosti si přály monopol na obchod s kořením právě pro sebe.¹⁷⁶

Mezi lety 1611-17 se britské obchodní základny rozšířily na více území Indonésie,

¹⁷⁴ Cf: KEAY 2005, s. 217; MILTON 2001, s. 26 – 28; RICKLEFS 1982, s. 26.

¹⁷⁵ RICKLEFS 1982, s. 26.

¹⁷⁶ Cf: RICKLEFS 1982, s. 26-27; VLEKKE 1959, s. 125.

například do Sukandy, Makasaru, Jayakarty, Jepary, ale i na Aceh nebo do Jambi. Dokonce se Britům podařilo ustavit, byť krátké, údobí spolupráce s Holanďany, když získali svolení zbudovat základnu na Ambonu. Hned roku 1623 se zde však odehrála událost známá jako „ambonský masakr“. Dvanáct¹⁷⁷ britských obchodníků bylo uvězněno, načež se pod nátlakem mučení sami doznali ke spiknutí vůči Východoindické společnosti, údajně se prý měli pokusit uchvátit tamější pevnost. Deset Britů, stejně jako 10 japonských žoldáků a 1 Portugalec, bylo popraveno. Od této události se Anglie více soustředila na jiné asijské země a v Indonésii se stáhla pouze do Bantenu. Tato mocnost se již nikdy nepokusila získat dominantní postavení v obchodu s indonéským kořením.¹⁷⁸

¹⁷⁷ VLEKKE ve svém díle tvrdí, že Angličanů bylo pouze 8. (VLEKKE 1959, s. 140).

¹⁷⁸ Cf: RICKLEFS 1982, s. 27; VLEKKE 1959, s. 140-141.

3.7 Konec zlaté éry obchodu s kořením

Nižší poptávka po koření jakožto žádané komoditě dovážené z Východních zemí nebyl jednorázový fakt, nýbrž dlouhodobější proces. Na vině byl souhrn několika faktorů. Koření původně plnilo léčitelenskou funkci, avšak během doby se zjistilo, že účinky byly do velké míry smyšlené. Postupně se tak koření stalo „pouhým“ pomocníkem v kuchyni a mnohé cizokrajné druhy se staly nedílnou součástí evropských tradičních kuchyní, především pepř černý - Evropa, muškátový květ – Holandsko aj. Za zlatou éru koření, za níž nejvíce holandské lodě dovážející tuto komoditu prosperovaly, lze považovat zhruba léta 1630–1730. Koření však nedovedlo kopírovat vývoj světové ekonomiky, což se stalo jeho záhubou. Mezi skutečnosti, které úpadku poptávky po koření napomohly, patřil neúměrný nátlak na investory VOC, narůstající finanční náročnost na udržení monopolu nebo všeobecný rozkvět mezinárodního obchodu. Novodobé evropské kulinářské trendy se naopak snaží více využívat tradiční dochucovadla, například bylinky a začala se oceňovat přirozená chuť surovin.¹⁷⁹

Dalším faktorem úbytku poptávky po indonéském koření byl export vanilky do Evropy, která Evropany ihned zaujala. Lusky obsahující vanilku se do Evropy dostávaly coby lék již v průběhu 16.století. Jiným druhem koření, který zastínil indonéský hřebíček nebo muškát, bylo nové koření, ale zejména pak chilli.¹⁸⁰ O obojím se Kryštof Kolumbus v průběhu svých výprav seznámil v Americe. Pravda je však taková, že se jak nové koření, tak chilli i vanilka pěstují i na dalších kontinentech. Evropany uchvátila chuť chilli, vzhled i tvar papriček, stejně jako skutečnost, že se pro nemožnost přepravy v podobě plodů převážela pouze semena. Ta po zasazení vyklíčila a byla schopna nést plody, přičemž se jedná o rostlinu bez velkých požadavků na přísun živin z půdy nebo slunečního světla. Chilli dokonce ke konci 16. století zastínilo pepř. Trh s černým pepřem sice zůstal živý, ale pepř dlouhý již zcela přestal být žádán. Nejinak se rivalem pro hřebíček či muškát stalo kakao, stejně jako káva a čaj. V neposlední řadě také tabák, který brzy zaplavil evropské salony. Kakaové boby doznaly své obliby poté, co se je Evropané po vzoru Aztéků naučili konzumovat ve formě nápoje. Právě tou dobou evropskou půdu počala dobývat i káva, tedy nápoj z kávových zrn. Největším „kamenem úrazu“ byla skutečnost, že obchodníci

¹⁷⁹ Cf: FREEDMAN 2009, s. 216, 218; KEAY 2005, s. 249.

¹⁸⁰ Latinsky *Capsicum*. Z více existujících druhů šlo o širokou oblibu především *Capsicum annuum*.

označovali všechny tyto nové komodity slovem „koření“. Tím se automaticky stali něčím, co konkuruje již dobře známým druhům. Nově příchozí však měly větší atraktivitu, nejen kvůli tomu, že se jednalo o něco, co ještě lidé neznali, ale také proto, že šlo o stimulanty poskytující zcela jiné kvality než známé koření upravující pouze chuť pokrmů. Příchod kávy a čaje do Evropy brzy změnil společenský život, neboť se svého rozmachu dočkaly kavárny, povětšinou podávající i čaj. Spolu s tím vyklíčila i móda čajového a kávového porcelánu, stejně jako obliba setkávat se s bližními právě u šálku jednoho z těchto nápojů. Nešlo však o okamžitý jev. Přeorientování evropských obchodníků i zákazníků z koření na čaj a kávu trvalo zhruba padesát let. Také dovoz těchto komodit potřeboval nějaký čas pro nalezení nových trhů. Okolo roku 1660 bylo možno nakoupit kávu pouze na jihu Arábie.¹⁸¹

Pro Indonésii obliba čaje a zejména pak kávy znamenala velké změny. Holanďané se zde totiž rozhodli založit plantáže kávovníku. První plantáž byla vybudovaná na západojavánském území, a to roku 1696. První sklizeň pak proběhla až patnáct let na to, tedy roku 1711. Zhruba deset let poté již Indonésie produkovala přes milion liber kávových zrn ročně. V letech ještě dalších pak šest milionů. Dokonce prudký vzestup produkce kávy ohrozil pěstování pepřovníků. Pepř v Indonésii zachránila jen ta skutečnost, že s každým dovozem kávy se do Evropy posílala i malá zásilka pepře. Podobný boom o trochu později zažíval i čaj. Naposledy pak svoji roli sehrál i vzestup produkce cukru, stejně jako do té doby v Evropě neznámý zvyk popíjet v takovém množství horké nápoje. Záhy se přišlo na to, že čaj s cukrem chutná lépe, stejně jako káva. Zároveň také pozbyl tento sladký prášek na významu v kuchyni – dříve se přidával takřka do všech omáček k masu, zatímco nové způsoby vaření jej vyhradily pouze pro sladké dezerty nebo pro nápoje. Cukr se brzy stal konkurencí kávovníkům i čajovníkům. I na Jávě produkce cukru málem zastínila produkci kávy, čímž je jasné, že význam původně žádaného hřebíčku nebo muškátu byl již v očích producentů i obchodníků zcela minimalizován.¹⁸²

¹⁸¹ KEAY 2005, s. 250-2.

¹⁸² Cf: FREEDMAN 2009, s. 219; KEAY 2005, s. 252-3.

3.8 Zánik VOC

VOC byla až do jejího zániku, ke kterému došlo roku 1800, největší obchodní společností operující v Asii. Za jejím úspěchem stojí hned několik faktorů naráz, přičemž jedním z těch hlavních je skutečnost, že VOC dostala značné finance do začátku ze státní pokladny. Tím stát nepřímou financoval i možnost provádět vojenské operace na nových územích, kde bylo často potřeba si monopol na obchod s kořením vynutit silou. Dalším specifickým VOC bylo, že měla jako jediná evropská obchodní společnost přístup na japonský trh. To vyneslo obří zisky, už jen díky možnosti nakupovat tamější stříbro za velmi příznivé ceny. Stříbro představovalo velmi žádanou komoditu, jelikož právě za něj šlo nakupovat indické látky či oblíbený indonéský pepř.¹⁸³

Ke konci působnosti VOC však společnost začaly sužovat finanční problémy. Velkou část zisků spolky náklady na administrativu, zejména na tu na asijské půdě. Prodej komodit zatím stále stačil na kompenzaci výdajů, ale leckdy šlo o velmi těsná čísla. Počáteční peněžní zásoby VOC se díky tomu prudce zmenšovaly, zvláště v případech, kdy jimi bylo potřeba pokrýt ztrátu z neúspěšných obchodů. Na vině byla i korupce zaměstnanců VOC, kteří byli v Indonésii zaměstnáni a současně i stálé soupeření mezi evropskými kolonialisty. Personální obsazení některých pozic ve Východoindické společnosti také stojí na vině. Jakkoli byla společnost holandská, ne všichni její zaměstnanci právě z Holandska byli. Do služeb VOC se upisovali kromě cizinců též i nejrůznější kriminální či polokriminální živly, bývalí vězni nebo jiné existence, které by jinde uplatnění nenalezly. Tím však VOC trpěla na rozšířený alkoholismus, osobní neschopnost, nečestné zacházení nebo nepotismus. Dále po roce 1700 také zanikla možnost nakupovat japonské stříbro, neboť se jeho zásoby v Japonsku začaly nepříjemně ztenčovat. Velkou zátěží se stala i epidemie malárie, která postihla Batávii roku 1733. V jejím důsledku zahynula spousta místních obyvatel, včetně holandských vojáků a dalších zřízenců VOC. Společnost v té souvislosti též zažila velký finanční propad, kdy musela vydat 900 000 guldenů kvůli mimořádně nastalé situaci a dalších 300 000 ztratila na příjmech. Posledním pomyslným hřebíčkem do rakve pro VOC byly čtyři anglo-holandské války. Po té závěrečné, v roce 1780, upadla VOC hluboko do dluhů. Invaze ze strany Francouzů i zánik Nezávislého Nizozemí byly tím posledním, co VOC zažila. Tlak jednotlivých věřitelů

¹⁸³ BALK 2007, s. 13.

domáhajících se nazpět svých peněz, stejně jako tlak ze strany státu, již nebyl dále udržitelný. Počátkem roku 1796, jen chvíli po ustavení nové republiky, totiž Batávské, vedení VOC rezignovalo a celá záležitost byla předložena odborné komisi.¹⁸⁴ Výsledkem byla VOC znárodněna a její zakládací listině skončila právní opora dne 32. 12. 1799. Od 1. ledna roku 1800 tedy Východoindická společnost již neexistovala. Paradoxně na tom však vydělala. Všechny její dluhy v konečné výši 134 milionů guldenů zanikly, jelikož přešly na stát.¹⁸⁵

¹⁸⁴ *Committee for Affairs relating to East India Trade and Possessions.*

¹⁸⁵ Cf: BALK 2007, s. 13-14; RICKLEFS 1982, s. 25; VLEKKE 1959, s. 239; WIDJOJO 2009, s. 37.

Závěr

Bakalářská práce si kladla za úkol zmapovat a popsat těžké počátky obchodování s indonéským kořením, stejně jako rozvoj obchodu s touto komoditou až do éry jeho útlumu. Skutečnost, že k plavbám za kořením docházelo s takovou vervou, je pozoruhodná sama o sobě, natož když se do důsledku vystopuje její pravá podstata. Na počátku byla touha objevovat svět. Vedle ambicí doplnit mapy zámoří o nové země a vedle předpokladu, že se na požadovanou úroveň rozvinula stavba lodí, tvořilo nedílnou součást motivace vyplout do neznámých krajů také přání dorazit k břehům Ostrovů koření. Tedy najít přímou cestu k zisku komodity, jejíž obliba v Evropě neustále stoupala a jejíž ceny byly pro běžné obyvatele zprvu tak nedostižné. Otevřít právě pro sebe obchodní kanál s kořením se pokusilo hned několik evropských národů, přičemž tím nejúspěšnějším byl právě holandský. Stal se hegemonek obchodu v té době, kterou lze nazvat zlatou érou. Ovšem byli to stejně tak Holanďané, kteří nakonec stáli i u poklesu poptávky po koření a při ztrátě výnosnosti z jeho prodeje.

Na exotickém koření je však pozoruhodné, co vše dovedlo změnit v myšlení lidí i v dopravních technologiích. Přimělo kupce a jimi najaté námořníky překonat strach z neznáma, vedlo ke zdokonalení navigace na moři a stavitele lodí donutilo upravit plavidla na dopravní prostředky schopné dlouhých výprav do neznáma. Stejně tak přimělo obchodníky zakládat nejen obchodní spolky, ale i první akciové společnosti světa. Koření rozhýbalo trh i námořní cesty mezi kontinenty na do té doby neobvyklou úroveň. Jednalo se o první komoditu obchodovatelnou v takovém měřítku a na tak globální úrovni. S trochou odvahy lze v koření spatřovat přímého činitele budoucí honby za ziskem kolonií. Bylo to totiž právě ono, které přimělo evropské mocnosti k soupeření o vliv ve vodách Orientu.

Seznam použité literatury

BALK, Louisa G., 2007. *Archives of the Dutch East India Company (VOC) and the Local Institutions in Batavia (Jakarta): Arsip-arsip Verenigde Oostindische Compagnie (VOC) dan Lembaga-lembaga Pemerintahan Kota Batavia (Jakarta) = De Archieven van de Verenigde Oostindische Compagnie (VOC) en de Locale Instellingen te Batavia (Jakarta)* [online]. Leiden: Brill [cit. 2014-07-29]. Dostupné z: <http://site.ebrary.com/lib/natl/Doc?id=10372719>

Cambridge Encyclopedia, 1994. 2. vyd. Editoval David Crystal. Cambridge: Cambridge University Press. 1357 s.

DALBY, Andrew, 2008. *Nebezpečné chutě: příběh koření*. 1.vyd. Praha: Levné knihy. 187 s.

Dějiny světa, 2003. 1. české vyd. Praha: Cesty. 327 s.

DIENSTBIER, Jan a VLČKOVÁ, Alena, 1986. *O koření*. 1. vyd. Praha: Lidové nakladatelství. 183 s. Klub přátel sovětské literatury.

DOUGLAS, Peter. Olivier van Noort: The First Dutch Circumnavigator. In: *New Netherland Institute: Exploring America's Dutch Heritage* [online]. [cit. 2014-10-05]. Dostupné z: http://www.newnetherlandinstitute.org/files/6713/5396/7875/Oliver_van_Noort.pdf

DUBOVSKÁ, Zorica a PETRŮ, Tomáš a ZBOŘIL, Zdeněk, 2005. *Dějiny Indonésie*. 1. vyd. Praha: Nakladatelství Lidové noviny. 576 s. Dějiny států.

Encyclopedia.com: Serrão, Francisco. *Encyclopedia of World Biography (2008)* [online]. [cit. 2014-10-05]. Dostupné z: <http://www.encyclopedia.com/doc/1G2-2506300151.html>

FAOSTAT: FOOD AND AGRICULTURE ORGANIZATION OF THE UNITED NATIONS [online]. [cit. 2014-09-18]. Dostupné z: <http://faostat.fao.org/site/339/default.aspx>

FERREIRA, O. J. O. a ROUX, le Schalk. Fortaleza de São Sebastião en die Kasteel de Goede Hoop: 'n historiese en vergelykende studie. [online]. [cit. 2014-10-05]. Dostupné z: [http://www.dspace.up.ac.za/bitstream/handle/2263/9626/Ferreira_Fortaleza\(2008\).pdf?sequence=1](http://www.dspace.up.ac.za/bitstream/handle/2263/9626/Ferreira_Fortaleza(2008).pdf?sequence=1)

FREEDMAN, Paul H., 2009. *Out of the East: Spices and the Medieval Imagination*. New Haven: Yale University Press. 275 s.

Geni [online]. [cit. 2014-10-05]. Dostupné z: <http://www.geni.com/people/Jacob-Cornelisz-van-Neck/6000000013845270262>

Geni. [online]. [cit. 2014-10-05]. Dostupné z: <http://www.geni.com/people/Steven-van-der-Hagen-admiraal/6000000018081363723>

Geography. [online]. [cit. 2014-09-01]. Dostupné z: <http://countrystudies.us/indonesia/28.htm>

Glossary of Statistical Terms: Exclusive Economic Zone (EEZ) [online]. [cit. 2014-09-02]. Dostupné z: <http://stats.oecd.org/glossary/detail.asp?ID=884>

Grand Larousse Encyclopédique en Dix Volumes, 1962. 2. vyd. Paris: Librairie Larousse. sv. 10.

HUYGHE, Edith a HUYGHE, François-Bernard, 1997. *Lovci koření na cestě do bájně Indie*. 1. vyd. Praha: Volvox Globator. 239 s. Garuda, sv. 13.

JONES, Russell, 1973. Earl, Logan and "Indonesia". *Archipel* [online]. č. 6, s. 93-118 [cit. 2014-05-09]. Dostupné z: http://www.persee.fr/web/revues/home/prescript/article/arch_0044-8613_1973_num_6_1_1130

KEAY, John, 2005. *The Spice Route: a History*. 1. vyd. London: John Murray. 368 s.

KLÍMA, Jan, 2006. *Zámořské objevy: Vasco da Gama a jeho svět*. 1. vyd. Praha: Libri. 271 s.

Komenského slovník naučný, 1938. Praha: Nakladatelství a vydavatelství Komenského slovníku naučného. sv. 6.

LAPE, Peter V., 2000. Contact and colonialism in the Banda Islands, Maluku, Indonesia. *Indo-Pacific Prehistory Association Bulletin* 20 [online]. Melaka Papers, č. 4 [cit. 2014-06-09]. Dostupné z: <http://ejournal.anu.edu.au/index.php/bippa/article/viewFile/237/227>

LINSCHOTEN, Jan H. van, 2010. *The Voyage of John Huyghen van Linschoten to the East Indies: from the Old English Translation of 1598, the First Book, Containing His Description of the East. Volume I* [online]. Farnham: Ashgate [cit. 2014-07-27]. Dostupné z: <http://site.ebrary.com/lib/natl/Doc?id=10428162>

Malá československá encyklopedie, 1987. 1. vyd. Praha: Academia. sv. 5.

MILTON, Giles, 2001. *Plavby za bohatstvím: Boj o souostroví muškátového oříšku*. 1. vyd. Praha: Brána: Knižní klub. 228 s.

New Century Cyclopedia of Names, 1954. 1. vyd. Editoval Clarence L. Barnhart. United States: Appleton-Century-Crofts, Inc. sv. 1.; sv. 2.; sv. 3.

NORMANOVÁ, Jill, 1992. *Chut' a vůně koření: Praktický rádce jak rozeznávat a používat koření*. 1. vyd. Bratislava: Gemini, spol. s r.o. 159 s.

PARTHESIUS, Robert, 2010. *Dutch Ships in Tropical Waters: the Development of the Dutch East India Company (VOC) Shipping Network in Asia 1595-1660*. Amsterdam: Amsterdam University Press. 217 s.

PIGAFETTA, Antonio, 1975. *Zpráva o první cestě kolem světa*. 1. vyd. Praha: Mladá fronta. Klasické cestopisy, sv. 6.

PÍŠA, Rudolf, 2012. Byla první. *Věstník* [online]. roč. 5, č. 3 [cit. 2014-07-29]. Dostupné z: <http://www.das-mcp.cz/muzeum/files/vestniky/ve1203.pdf>

POLÍVKA, František, 1996. *Užitkové a pamětihodné rostliny cizích zemí*. Praha: Volvox Globator. 646 s.

POLO, Marco, 1989. *Milión neboli O zvycích a poměrech ve východních krajích*. 1. vyd. Praha: Odeon. 228 s. Klub čtenářů.

RAVINDRAN, P. N., 2003. *Black Pepper: Piper Nigrum: Medicinal and Aromatic Plants - Industrial Profiles* [online]. CRC Press [cit. 2014-04-06]. Dostupné z: <http://books.google.cz/books?id=1pBG99NCLM8C&printsec=frontcover&hl=cs#v=onepage&q&f=false>

RICKLEFS, Merle C., 1982. *A History of Modern Indonesia c. 1300 to the Present*. London: Macmillan Pr. 335 s. Macmillan Asian Histories Series.

Sultan Baabullah Datu Syah Penguasa 72 Negeri. In: *Wacana Nusantara: dimana sejarah dan budaya Nusantara menemukan rumahnya* [online]. [cit. 2014-10-05]. Dostupné z: <http://www.wacananusantara.org/sultan-baabullah-datu-syah-penguasa-72-negeri/>

The Encyclopedia Americana: International Edition: Complete in Thirty Volumes First Published in 1829, 1987. Danbury: Grolier. sv. 6.; sv. 8.; sv. 13.; sv. 15., sv. 21.

The New Encyclopaedia Britannica, 1998. Chicago: Encyclopaedia Britannica. 15.ed. sv. 1.; sv. 2.; sv. 3.; sv. 5.; sv. 6.; sv. 7.; sv. 8.; sv. 9.; sv. 11.; sv. 12.

The World Encompassed by Sir Francis Drake: Being His Next Voyage to That to Nombre de Dios: Collated with an Unpublished Manuscript of Francis Fletcher, Chaplain to the Expedition, 2010 [online]. Farnham: Ashgate [cit. 2014-09-11]. Dostupné z: <http://site.ebrary.com/lib/natl/Doc?id=10420174>

TURNER, Jack, 2005. *Spice: the History of a Temptation*. New York: Vintage Books. 352 s.

VALÍČEK, Pavel, 2007. *Pochutiny a koření*. 1. vyd. Brno: Mendelova zemědělská a lesnická univerzita. 84 s.

VLEKKE, Bernard H. M., 1959. *Nusantara: a History of Indonesia*. Hague: W. van Hoeve. 479 s.

WIDJOJO, Muridan S., 2009. *The Revolt of Prince Nuku: Cross-cultural Alliance-making in Maluku, c.1780-1810* [online]. Leiden: Brill [cit. 2014-08-25]. Tanap monographs on the history of Asian-European interaction, č. 12. Dostupné z: <http://site.ebrary.com/lib/natl/Doc?id=10363912>

Přílohy

Obrázek 1 - Hřebíček (sušený kalich s poupětem)

zdroj: <http://freefoodphotos.com/imagelibrary/herbs/slides/cloves.html>

Obrázek 2 - Hřebíčkovec vonný (*Syzygium aromaticum*)

zdroj: <http://hermionesgarden.blogspot.cz/2012/05/syzygium-aromaticum-clove.html>

Obrázek 3 - Plod muškátovníku

zdroj: http://en.wikipedia.org/wiki/Nutmeg#mediaviewer/File:Nutmeg_Zanz41.JPG

Obrázek 4 - Muškátovník vonný (*Myristica fragrans*)

zdroj: http://treepicturesonline.com/nutmeg_tree_pictures.html

Obrázek 5 - Skořice

zdroj: http://freefoodphotos.com/imagelibrary/herbs/slides/cinamon_spice.html

Obrázek 6 - Kůra na skořicovníku

zdroj: <http://seedscatterer.blogspot.cz/2013/09/exfoliating-bark.html>

Obrázek 7 - Plod pepřovníku

zdroj: http://www.plant-world-seeds.com/store/view_seed_item/4503?itemname=PIPER+NIGRUM

Obrázek 8 - Sušený pepř

zdroj: http://freefoodphotos.com/imagelibrary/herbs/slides/black_pepper.html

Obrázek 9 - Galgán

zdroj: <http://spices.biodiversityexhibition.com/cz/card/galgan>

Obrázek 10 - zázvor

zdroj: http://freefoodphotos.com/imagelibrary/herbs/slides/ginger_bulb.html

Obrázek 11 - Tržiště s kořením v současné Indonésii

zdroj: <http://www.tribunnews.com/images/regional/view/633091/pedagang-bumbu-dapur#.VHsnEDGG9v8>

Obrázek 12 - Moluky – mapa

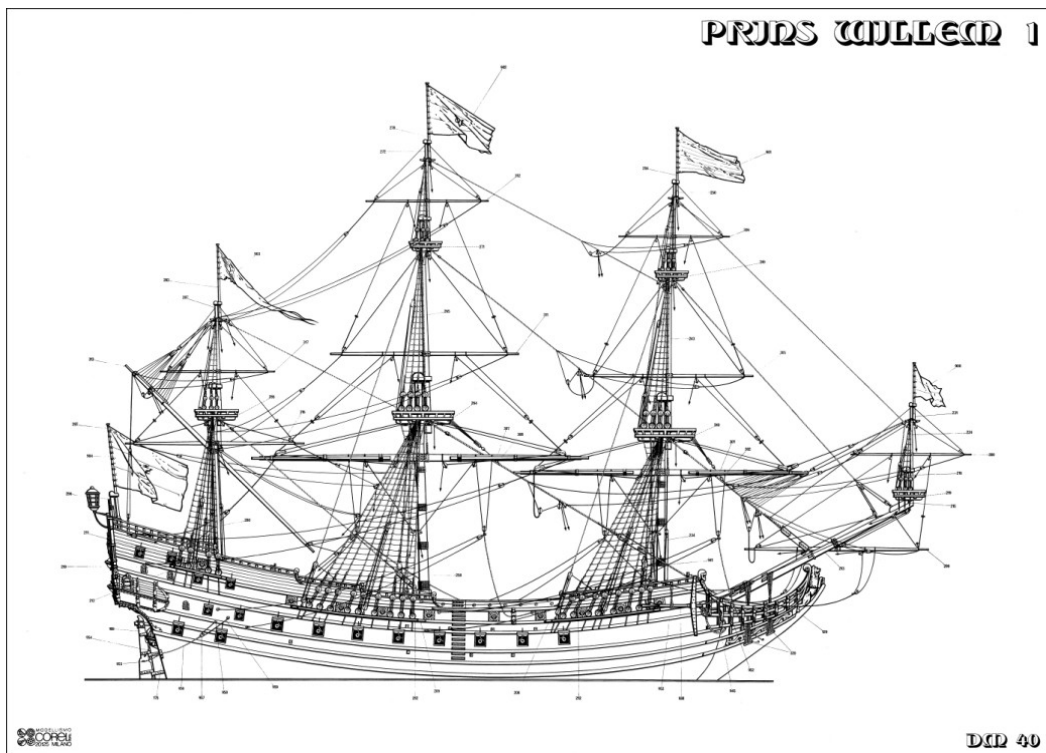
zdroj: http://en.wikipedia.org/wiki/Maluku_Islands

Obrázek 13 - Bandské ostrovy – mapa
 zdroj: http://en.wikipedia.org/wiki/Banda_Islands

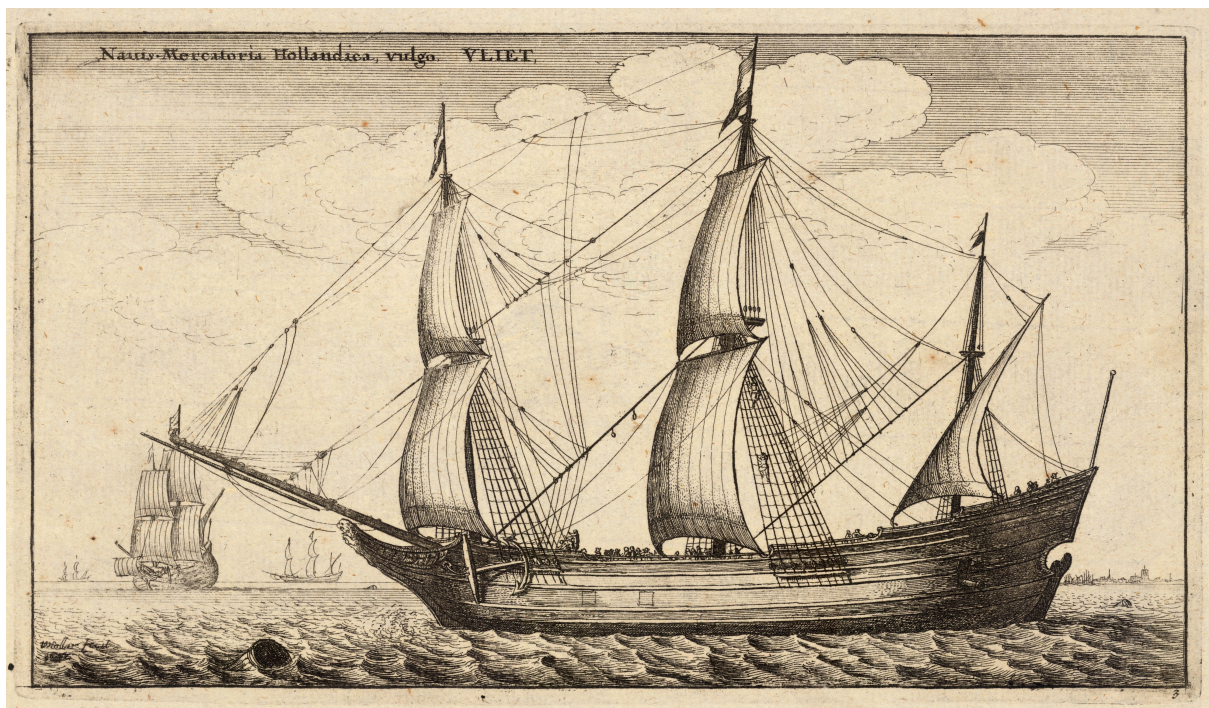

Obrázek 14 - Mapa holandské Východoindické společnosti (rok 1700)
 zdroj: <http://www.hollandiabeztajemnic.pl/wp-content/uploads/2013/03/mapa-VOC-1700.jpg>

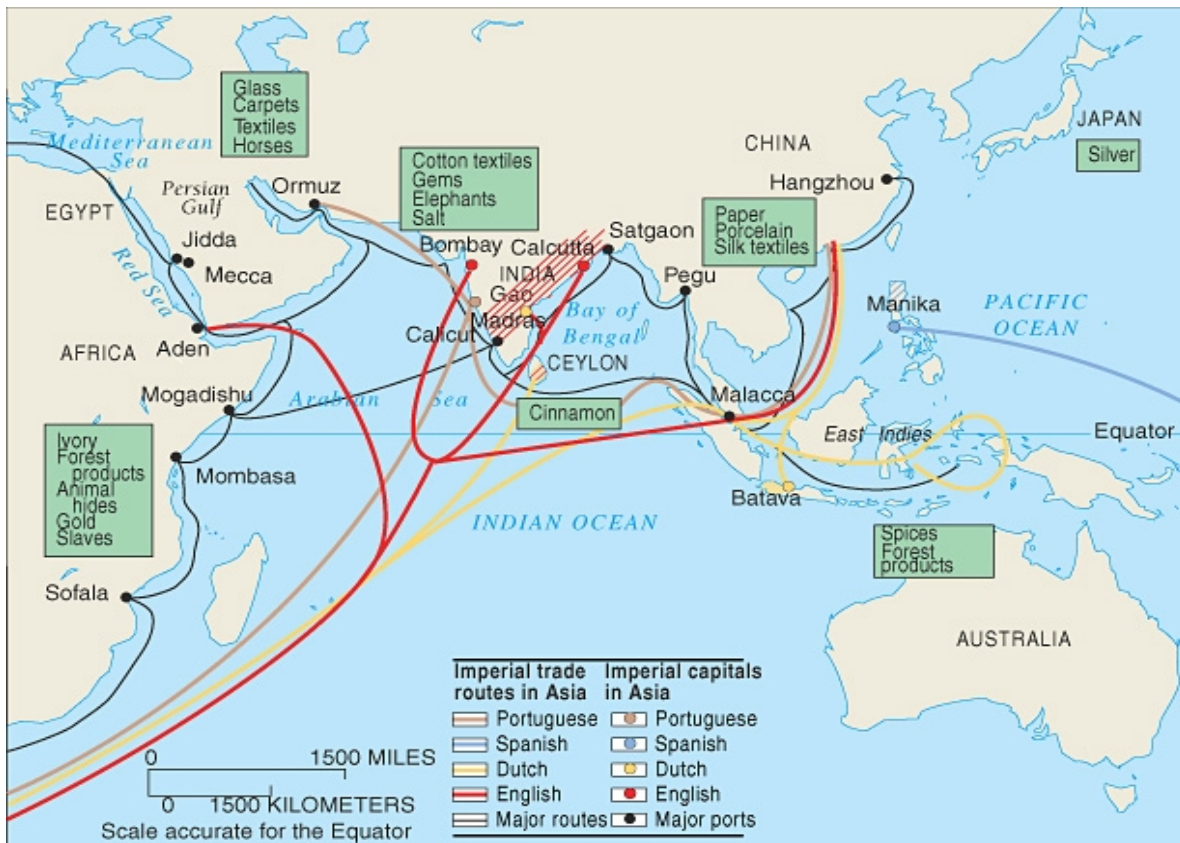
Obrázek 15 - Holandská loď Prins Willem (rok 1649)

zdroj: <http://woodmodelbuilding.blogspot.cz/p/plans-and-drawings.html>

Obrázek 16 - Holandská loď typu fluyt (rok 1677)

zdroj: <http://en.wikipedia.org/wiki/Fluyt>

Obrázek 17 – Mapa obchodních tratí v Asii

zdroj:

http://wps.pearsoncustom.com/wps/media/objects/2426/2484749/chap_assets/maps/atl_map17_1.html